

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ,
ΕΡΕΥΝΑΣ & ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ,
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠ/ΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Κώστας Ν. Θεριανός
Νίκος Δ. Φωτόπουλος

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ
ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

Β΄ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ **Τόμος 2ος**

Ομάδα προσανατολισμού
ανθρωπιστικών σπουδών

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ,
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»

ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ

**Β΄ Γενικού Λυκείου
Ομάδα προσανατολισμού ανθρω-
πιστικών σπουδών**

Τόμος 2ος

ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ

Πρόεδρος: Σωτήριος Γκλαβάς

ΓΡΑΦΕΙΟ ΕΡΕΥΝΑΣ ΣΧΕΔΙΑΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΦΑΡΜΟΓΩΝ Β'

**Προϊστάμενος:
Παύλος Φ.Μάραντος**

ΣΥΓΓΡΑΦΕΙΣ

Κώστας Ν. Θεριανός,

**Δρ. Επιστημών της Αγωγής, Κοι-
νωνιολόγος, Εκπαιδευτικός
Δευτεροβάθμιας Εκπαίδευσης**

Νίκος Δ. Φωτόπουλος,

Επίκουρος Καθηγητής,

Πανεπιστήμιο Δυτικής Μακεδονίας

ΚΡΙΤΕΣ-ΑΞΙΟΛΟΓΗΤΕΣ

**Χριστίνα Βέικου, Μέλος ΔΕΠ ΑΕΙ,
πρ. Σύμβουλος Π.Ι. (συντονίστρια)**

**Ακριβή Γεωργούση,
Σχολ.Σύμβουλος,
Master Κοινωνικών Επιστημών
Χαράλαμπος Γ. Καριοφύλλας,
Εκπαιδευτικός ΠΕ09,
MSc. Οικονομολόγος**

**ΕΠΟΠΤΕΙΑ - ΣΥΝΤΟΝΙΣΜΟΣ ΣΤΟ
ΠΛΑΙΣΙΟ ΤΟΥ ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟΥ
ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ
Παύλος Φ. Μάραντος**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ

Σ. Πατάκης Α.Ε.Ε.Δ.Ε.

Φιλολογική επιμέλεια:

Χρύσα Φραγκιαδάκη

Εξώφυλλο:

Δώρος Παπαϊωαννίδης

Σελιδοποίηση:

Χριστίνα Κωνσταντινίδου

«ΔΗΜΙΟΥΡΓΙΑ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΟΥ ΥΛΙΚΟΥ ΓΙΑ ΤΑ ΝΕΑ ΜΑΘΗΜΑΤΑ ΤΟΥ ΓΕΝΙΚΟΥ ΛΥΚΕΙΟΥ» της Πράξης «ΝΕΟ ΣΧΟΛΕΙΟ (ΣΧΟΛΕΙΟ 21ου αιώνα)-ΝΕΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ ΣΠΟΥΔΩΝ» ΜΕ ΚΩΔ. ΟΠΣ 295450, των Αξόνων Προτεραιότητας 1, 2 και 3 - ΟΡΙΖΟΝΤΙΑ ΠΡΑΞΗ του ΕΠΙΧΕΙΡΗΣΙΑΚΟΥ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑΤΟΣ «ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗ ΚΑΙ ΔΙΑ ΒΙΟΥ ΜΑΘΗΣΗ», που συγχρηματοδοτείται από την Ευρωπαϊκή Ένωση - Ευρωπαϊκό Κοινωνικό Ταμείο και από Εθνικούς Πόρους (ΕΣΠΑ 2007 - 2013).

**ΥΠΟΥΡΓΕΙΟ ΠΑΙΔΕΙΑΣ ΕΡΕΥΝΑΣ
ΚΑΙ ΘΡΗΣΚΕΥΜΑΤΩΝ
ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗΣ
ΠΟΛΙΤΙΚΗΣ**

**Κώστας Ν. Θεριανός
Νίκος Δ. Φωτόπουλος**

ΑΝΑΔΟΧΟΣ:

**ΕΚΔΟΣΕΙΣ
ΠΑΤΑΚΗ**

**ΒΑΣΙΚΕΣ ΑΡΧΕΣ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ
ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ**

**Β' Γενικού Λυκείου
Ομάδα προσανατολισμού
ανθρωπιστικών σπουδών**

**ΙΝΣΤΙΤΟΥΤΟ ΤΕΧΝΟΛΟΓΙΑΣ
ΥΠΟΛΟΓΙΣΤΩΝ ΚΑΙ ΕΚΔΟΣΕΩΝ
«ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ»**

ΠΡΟΣΑΡΜΟΓΗ ΤΟΥ ΒΙΒΛΙΟΥ ΓΙΑ ΜΑΘΗΤΕΣ ΜΕ ΜΕΙΩΜΕΝΗ ΟΡΑΣΗ

**Ομάδα εργασίας για το Ινστιτούτο
Εκπαιδευτικής Πολιτικής**

Προσαρμογή:

**Μαριαλένα Ξενάκη,
Εκπαιδευτικός ΠΕ05**

Επιμέλεια:

**Κατερίνα Καραβιδοπούλου,
Υπάλληλος Ι.Ε.Π., ΠΕ μεταφραστών**

Επιστημονικός υπεύθυνος:

**Βασίλης Κουρμπέτης,
Σύμβουλος Α΄ του ΥΠ.Π.Ε.Θ.**

Υπεύθυνη του έργου:

**Μαρία Γελαστοπούλου,
Μ.Εδ. Ειδικής Αγωγής**

Τεχνική υποστήριξη:

**Κωνσταντίνος Γκυρτής,
Δρ. Πληροφορικής**

**Συγγραφείς Προδιαγραφών
προσαρμογής των βιβλίων για το
Ινστιτούτο Εκπαιδευτικής Πολιτι-
κής:**

**Γιώργος Βουγιουκλίδης,
Δάσκαλος Ειδικής Αγωγής**

**Γελαστοπούλου Μαρία,
Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής**

**Γκυρτής Κωνσταντίνος,
Καθηγητής Πληροφορικής**

**Αξιολόγηση και τελικός έλεγχος
των προσαρμογών:**

**Γελαστοπούλου Μαρία,
Εκπαιδευτικός Ειδικής Αγωγής, ΙΕΠ**

**Γκυρτής Κωνσταντίνος,
Καθηγητής Πληροφορικής στη
Δ/βάθμια Εκπαίδευση**

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2

ΒΑΣΙΚΕΣ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟΝΟΜΙΑ

Α. ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ

2.1 Το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας

2.2 Το οικονομικό πρόβλημα

2.3 Η γένεση της οικονομικής σκέψης (Ξενοφών, Αριστοτέλης)

2.4 Οι αρχές της φυσιοκρατικής σχολής οικονομικής σκέψης

2.5 Οι νόμοι της οικονομίας της αγοράς και η διαμόρφωση της τιμής του εμπορεύματος (Άνταμ Σμιθ)

2.6 Η θεωρία της αξίας της εργασίας και η διαμόρφωση της τιμής ισορροπίας (Ντέιβιντ Ρικάρντο)

2.7 Η ελεύθερη οικονομία και η κρατική ρύθμιση (Τζον Στιούαρτ Μιλ)

2.8 Η θεωρία της αξίας της εργατικής δύναμης και του εμπορεύματος (Καρλ Μαρξ)

2.9 Η γενική θεωρία της απασχόλησης, του τόκου και του χρήματος (Τζον Μέυναρντ Κέυνς)

2.10 Η ανάπτυξη του βιοτικού επιπέδου και η πρόοδος της κοινωνίας

(Κόλιν Κλαρκ-Ζαν Φουρασιέ-Τζον Κένεθ Γκαλμπρείθ-Γιόζεφ Σουμπέτερ)

ώ ρ ε ς 10

Β ΚΟΙΝΩΝΙΚΑ ΚΑΙ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΑ ΣΥΣΤΗΜΑΤΑ

- 2.1 Το δουλοκτητικό σύστημα**
- 2.2 Το φεουδαρχικό σύστημα**
- 2.3 Το καπιταλιστικό σύστημα ή οικονομία της αγοράς**
- 2.4 Το σοσιαλιστικό σύστημα ή σχεδιασμένη οικονομία**

ώ ρ ε ς 4

Οι μαθητές/-τριες να μπορούν να:

- διατυπώνουν το βασικό οικονομικό πρόβλημα και τις αιτίες που το προκαλούν.**

- εμπεδώσουν και να εξηγούν τον ρόλο της αγοράς και του κράτους στην επίλυση των οικονομικών προβλημάτων.**

- αναλύουν τις βασικές απόψεις των οικονομικών θεωριών.**

- αξιολογούν την εκάστοτε οικονομική πολιτική ως ενεργοί πολίτες.
- εξηγούν τα βασικά οικονομικά και κοινωνικά συστήματα.

βασική ορολογία

- αγορά
- ανάπτυξη
- αξία
- αφθονία
- ζήτηση
- καπιταλισμός
- κατανάλωση
- κοινωνικά συστήματα
- κόστος
- οικονομικό πρόβλημα
- οικονομικό σύστημα
- παραγωγικές σχέσεις
- πολιτική οικονομία
- προσφορά
- σοσιαλισμός
- υπεραξία
- φεουδαρχία

**Άλτζερναν Νιούτον (1880-1968),
Cumberland Terrace, Λονδίνο,
πριν το 1944, Εθνική Πινακοθήκη.**

A**ΑΝΤΙΚΕΙΜΕΝΟ ΚΑΙ ΒΑΣΙΚΕΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΕΣ ΘΕΩΡΗΣΕΙΣ****2.1 Το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας**

«Τα οικονομικά έχουν οριστεί ως η επιστήμη της επιλογής»

Τζορτζ Σακλ, οικονομολόγος

Η πολιτική οικονομία είναι κοινωνική επιστήμη. Μελετά μια ειδική κατηγορία κοινωνικών φαινομένων που λέγονται οικονομικά φαινόμενα. Τέτοια φαινόμενα είναι η παραγωγή των προϊόντων, η ποσότητα προϊόντων που πωλούν οι επιχειρήσεις (προσφορά), η ποσότητα και το είδος προϊόντων που οι καταναλωτές εκφράζουν την επιθυμία να αποκτήσουν (ζήτηση), η αποταμίευση, το χρήμα, ο πληθωρισμός, η ανεργία κτλ.

Το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας είναι η περιγραφή και η ανάλυση των τρόπων με τους οποίους παίρνονται αποφάσεις για:

α) Τι προϊόντα θα παραχθούν και σε ποιες ποσότητες μέσα σε μια χρονική περίοδο.

β) Πώς θα παραχθούν αυτά τα προϊόντα.

γ) Πώς θα διανεμηθούν τα προϊόντα ανάμεσα στα μέλη της κοινωνίας.

δ) Πώς μπορεί να αναπτυχθεί οικονομικά η κοινωνία.

Πιο αναλυτικά:

α) Τι θα παραχθεί και πόσο. Το ποια προϊόντα και σε ποια ποσότητα θα παραχθούν είναι κάτι που αλλάζει. Νέα προϊόντα παράγονται, ενώ άλλα σταματούν να κυκλοφορούν στην αγορά. Ποιοι αποφασίζουν γι'

αυτό; Οι καταναλωτές μέσω της ζήτησής τους για κάποια προϊόντα; Το κράτος που αποφασίζει ότι προϊόντα και υπηρεσίες πρώτης ανάγκης (όπως το νερό, οι συγκοινωνίες) πρέπει να παρέχονται στην κοινωνία, ακόμη και αν αυτό αναλαμβάνει τη χρηματοδότησή τους; Οι επιχειρήσεις που μπορεί να σταματήσουν να παράγουν ένα προϊόν ή μια υπηρεσία αν θεωρήσουν ότι δεν τις συμφέρει οικονομικά;

β) Πώς θα παραχθεί. Τα προϊόντα μπορούν να παραχθούν με πολλές και διαφορετικές μεθόδους. Ένα χωράφι μπορεί να οργωθεί με άροτρο ή με τρακτέρ. Μια καλλιέργεια μπορεί να γίνει με λιπάσματα ή χωρίς αυτά. Ένα ύφασμα μπορεί να παραχθεί σε αργαλειό χειροκίνητο ή ηλεκτροκίνητο. Το ποια τεχνολο-

γία θα χρησιμοποιηθεί στην παραγωγή είναι η απάντηση στο ερώτημα «πώς θα παραχθεί κάτι». Το πώς θα παραχθεί ένα προϊόν εξαρτάται από την τεχνολογία που έχει στη διάθεσή της μια κοινωνία.

γ) Πώς θα διανεμηθεί. Τα προϊόντα που παράγονται σε μια χρονική περίοδο φτάνουν στα μέλη της κοινωνίας που τα παράγει. Η διανομή αυτών των προϊόντων μπορεί να γίνει με διάφορους τρόπους:

(1) Να μοιραστούν εξίσου στα μέλη της κοινωνίας.

(2) Να μοιραστούν ανάμεσα σε όσους εργάζονται.

(3) Να μοιραστούν μόνο σε όσους έχουν την οικονομική δυνατότητα να τα αγοράσουν.

(4) Να μοιραστούν στα μέλη της κοινωνίας ανάλογα με τις ανάγκες τους, ανεξάρτητα από το αν εργάζο-

νται ή αν έχουν τη δυνατότητα να τα αγοράσουν.

Υπάρχουν και πολλά άλλα κριτήρια που μπορούμε να σκεφτούμε.

Το ποια κριτήρια θα επιλεγούν, όμως, είναι ζήτημα πολιτικής βούλησης. Θα είναι κριτήρια που θα διασφαλίζουν κοινωνική δικαιοσύνη, θα μεριμνούν για τα πιο αδύναμα οικονομικά στρώματα του πληθυσμού και θα εξασφαλίζουν την κοινωνική συναίνεση και την οικονομική ανάπτυξη; Ή θα είναι κριτήρια που θα προκαλούν αδικία και κοινωνική ανισότητα;

δ) Πώς θα αναπτυχθεί η οικονομία. Η οικονομία αναπτύσσεται όταν αυξάνεται ο όγκος της παραγωγής της. Η αύξηση της παραγωγής μπορεί να βελτιώσει τη ζωή όλων των μελών της κοινωνίας, αν η διανομή των προϊόντων αυτών

γίνει με κριτήρια δικαιοσύνης και ευημερίας όλων των μελών. Το πώς θα επιτευχθεί η οικονομική ανάπτυξη είναι από τα κύρια μέληματα της πολιτικής οικονομίας.

**Οικονομική κρίση του 1929.
Διαδήλωση ανέργων στον Καναδά.
Το πλακάτ που κρατάει ο διαδηλωτής γράφει: «Θέλουμε να είμαστε πολίτες και όχι περαστικοί». Η ιδιότητα του πολίτη, η κοινωνική ευημερία και τα οικονομικά φαινόμενα συνδέονται άρρηκτα μεταξύ τους. Το τι συμβαίνει στην οικονομία είναι θέμα πολιτικής. Αλλά και η κατάσταση που επικρατεί στην πολιτεία και την κοινωνία, εξαρτώνται επίσης από την κατάσταση στην οποία βρίσκεται η οικονομία.**

Η μακροχρόνια ανεργία, η έλλειψη προσδοκίας των ανθρώπων για ένα καλύτερο μέλλον οδηγούν αρκετά συχνά στην πολιτική απάθεια, την αποπολιτικοποίηση και την πολιτική αστάθεια.

Γι' αυτό και σταθερή μέριμνα της πολιτικής οικονομίας πρέπει να είναι η εξεύρεση μέτρων που θα συνδυάζουν την οικονομική ανάπτυξη με την κοινωνική δικαιοσύνη και την προστασία των αδύναμων οικονομικά και κοινωνικά ομάδων.

Τα οικονομικά ερωτήματα, που αποτελούν και το αντικείμενο της πολιτικής οικονομίας, δεν είναι ανεξάρτητα μεταξύ τους. Αντίθετα, συνδέονται μεταξύ τους και η λύση που θα επιλεγεί να δοθεί σε κάποιο από αυτά επηρεάζεται και επηρεά-

ζει τη λύση που έχει επιλεγεί να δοθεί στα υπόλοιπα.

Για παράδειγμα, μια κοινωνία αποφασίζει να αναπτύξει τη βιομηχανία τροφίμων, ώστε να καλύψει μέσα από την αύξηση αυτών των προϊόντων τις ανάγκες του πληθυσμού για τρόφιμα. Η επένδυση σε αυτόν τον τομέα ανοίγει θέσεις εργασίας, μειώνει τις εισαγωγές για τρόφιμα από άλλες χώρες και, παράλληλα, δίνει ώθηση στη γεωργία, την αλιεία και την κτηνοτροφία που παρέχουν τις πρώτες ύλες στη βιομηχανία τροφίμων. Το αν οι επενδύσεις θα είναι δημόσιες ή ιδιωτικές -αν δηλαδή τα εργοστάσια θα ανήκουν στο κράτος ή σε ιδιώτες επιχειρηματίες-, το αν η τιμή των τροφίμων θα καθοριστεί σε χαμηλά επίπεδα ώστε να μπορούν να τα αγοράσουν τα φτωχότερα στρώματα

και να μην υπάρχει πείνα κτλ. είναι ζητήματα πολιτικής επιλογής που θα διαχειριστεί ανάλογα οικονομικές και τεχνολογικές δυνατότητες.

Γκραβούρα που αναπαριστά την εργασία σε ένα υποδηματοποιείο τον 15ο αιώνα.

Ο χρόνος παραγωγής ενός προϊόντος ήταν πολύ μεγαλύτερος απ’

ό,τι σήμερα. Το τι και πώς θα παραχθεί εξαρτάται και από τα μέσα που έχει στη διάθεσή της η κοινωνία.

Παλιότερα, τα τεχνικά μέσα για την παραγωγή των προϊόντων δεν είχαν τη δυνατότητα των σύγχρονων μηχανών. Γι' αυτό τον λόγο τα προϊόντα στοίχιζαν πολύ περισσότερο, καθώς απαιτούνταν μεγάλος κόπος, πολλά εργατικά χέρια και αρκετός χρόνος για την παραγωγής τους.

Η είσοδος της τεχνολογίας και της εξειδίκευσης στην παραγωγή δημιούργησε τους όρους ώστε οι οικονομίες να αναπτυχθούν και οι άνθρωποι να έχουν τη δυνατότητα να ζήσουν καλύτερα.

**Αγήνωρ Αστεριάδης, Γυναίκες στον
τρύγο, 1966, Εθνική Πινακοθήκη.**

2.2 Το οικονομικό πρόβλημα

Το οικονομικό πρόβλημα κάθε κοινωνίας είναι το πώς οι άνθρωποι θα ικανοποιήσουν το πλήθος των απεριόριστων ή ακόρεστων αναγκών τους με τον περιορισμένο όγκο των αγαθών που έχουν στη διάθεσή τους. Σε κάθε κοινωνία, οι άνθρωποι έχουν απεριόριστες ή ακόρεστες ανάγκες. Όμως, τα αγαθά για την ικανοποίηση αυτών των αναγκών είναι περιορισμένα. Αυτή η στενότητα (ανεπάρκεια) των αγαθών οφείλεται στη σχετική έλλειψη παραγωγικών συντελεστών (φύση, κεφάλαιο, εργατική δυναμική κτλ.). Αυτή την έλλειψη αγαθών προσπαθούν οι άνθρωποι να αντιμετωπίσουν, κυρίως με τη βελτίωση της τεχνολογίας, την εύρεση νέων πόρων κτλ. Κατάσταση αφθο-

νίας, όπου όλοι οι άνθρωποι να μπορούν να ικανοποιήσουν κάθε ανάγκη τους, δεν υπάρχει στην πραγματική ζωή. Στην Παλαιά Διαθήκη αναφέρεται ο Κήπος της Εδέμ, όπου οι πρωτόπλαστοι δεν εργάζονταν και μπορούσαν να ικανοποιούν κάθε ανάγκη τους. Όμως, στην πραγματικότητα το κύριο οικονομικό πρόβλημα δεν επιλύεται ποτέ. Οι άνθρωποι προσπαθούν απλώς να το αμβλύνουν.

Λούκας Κράναχ, Ο Κήπος της Εδέμ, 16ος αιώνας.

Η λέξη Εδέμ είναι ελληνική απόδοση του εβραϊκού Έντεν (απόλαυση). Σύμφωνα με την Παλαιά Διαθήκη, πρόκειται για έναν επίγειο τόπο που παραχώρησε ο Θεός στον Αδάμ και την Εύα. Στον τόπο αυτό υπήρχε αφθονία, χωρίς οι πρωτόπλαστοι να έχουν ανάγκη να εργαστούν. Δηλαδή, δεν υπήρχε οικονομικό πρόβλημα, όπως το ορίζουμε σήμερα. Η «τιμωρία» των πρωτόπλαστων ήταν να κερδίζουν τα αναγκαία για τη ζωή τους με τον «ιδρώτα του προσώπου τους», δηλαδή με εργασία. Η αφθονία των αγαθών έδωσε τη θέση της στη στενότητα των αγαθών.

2.2.1 Η κατανομή των πόρων

Οι πόροι (έδαφος, ορυκτός πλούτος, νερό, εργατική δύναμη) είναι περιορισμένοι. Αυτό οφείλεται:

α) Στην αύξηση του παγκόσμιου πληθυσμού.

β) Στην εξάντληση των φυσικών πόρων.

γ) Στην καταστροφή του περιβάλλοντος.

δ) Στη διαρκή αύξηση των αναγκών των καταναλωτών που προκαλούν οι επιχειρήσεις μέσω της διαφήμισης, με αποτέλεσμα το πρόβλημα της στενότητας των πόρων να γίνεται οξύτερο.

Η πολιτική οικονομία αναζητά τρόπους διαχείρισης αυτών των περιορισμένων πόρων, διατυπώνοντας ταυτόχρονα και προτάσεις για την αντιμετώπιση των προβλη-

μάτων που προκαλούν αυτή τη στενότητα.

Δανιήλ (Παναγόπουλος), Κουτί, 1965, Εθνική Πινακοθήκη

Η μεγάλη αντίφαση του πολιτισμού μας εντοπίζεται στην ύπαρξη ακραίων ανισοτήτων, την ίδια στιγμή που το επίπεδο οικονομικής ανάπτυξης μπορεί να τις μειώσει και να διαμορφώσει όρους καλύτερης ζωής για όλους.

2.2.2 Η οικονομική ανάπτυξη

Η απάντηση στο οικονομικό πρόβλημα είναι η οικονομική ανάπτυξη. Η οικονομική ανάπτυξη διευρύνει τις παραγωγικές δυνατότητες μιας κοινωνίας, καθώς περισσότερα προϊόντα είναι προϋπόθεση για να διανεμηθούν σε μεγαλύτερες ποσότητες σε όλο και περισσότερα μέλη της κοινωνίας. Η οικονομική ανάπτυξη σημαίνει:

α) Αύξηση της παραγωγής των προϊόντων.

β) Εισαγωγή νέας τεχνολογίας στην παραγωγή, η οποία αυξάνει τον αριθμό των προϊόντων που παράγονται και βελτιώνει την ποιότητά τους.

γ) Αύξηση των θέσεων εργασίας, ώστε όλο και μεγαλύτερο μέρος του εργατικού δυναμικού να αξιοποιείται.

δ) Αύξηση των εισοδημάτων των μελών της κοινωνίας.

2.2.3 Η οικονομική σταθερότητα

Η πολιτεία προσπαθεί με διάφορα μέτρα να διατηρήσει τη σταθερότητα της οικονομίας. Οι πόλεμοι, η καταστροφή του περιβάλλοντος, η τρομοκρατία, τα οξυμένα κοινωνικά προβλήματα (ανεργία, φτώχεια), που μπορεί να οδηγήσουν σε κοινωνικές εξεγέρσεις, συνιστούν παράγοντες αποσταθεροποίησης της οικονομίας. Γι' αυτό και μέλημα της πολιτικής οικονομίας είναι να προτείνει τρόπους για να διατηρηθεί η οικονομική σταθερότητα.

2.2.4 Η διανομή του εισοδήματος

Η διανομή του εισοδήματος είναι ένα πρόβλημα της πολιτικής οικο-

νομίας με ιδιαίτερες οικονομικές και κοινωνικές διαστάσεις:

α) Όταν τα εισοδήματα των μελών της κοινωνίας δεν επαρκούν για την αγορά προϊόντων, οι πωλήσεις των επιχειρήσεων μειώνονται και ενδεχομένως οι επιχειρήσεις κλείνουν, αυξάνοντας την ανεργία.

Πρόκειται για τον φαύλο κύκλο της κρίσης, όπου τα όλο και μικρότερα εισοδήματα φέρνουν όλο και μεγαλύτερη κρίση.

β) Οι μεγάλες κοινωνικές ανισότητες (πλούσιοι-φτωχοί), η φτώχεια και η περιθωριοποίηση του πληθυσμού, που δεν έχει επαρκή εισοδήματα για να καλύψει τις ανάγκες του, επιφέρουν νέα κοινωνικά προβλήματα (εγκληματικότητα, αυτοκτονίες κτλ.).

2.2.5 Η επίλυση των βασικών οικονομικών προβλημάτων

Τα μέτρα που λαμβάνονται για την επίλυση των βασικών οικονομικών προβλημάτων (ανεργία, φτώχεια κτλ.) και η αναζήτηση των αιτιών των βασικών οικονομικών προβλημάτων είναι το περιεχόμενο της οικονομικής πολιτικής. Δεν υπάρχει ένας μοναδικός τρόπος για να επιλυθούν τα οικονομικά προβλήματα. Πιο αναλυτικά:

α) Οι οικονομολόγοι υπέρμαχοι της επιχειρηματικότητας και της ελεύθερης αγοράς υποστηρίζουν ότι η ιδιωτική επιχείρηση είναι αυτή που φέρνει την οικονομική ανάπτυξη. Δημιουργεί θέσεις εργασίας, παράγει προϊόντα, παρέχει υπηρεσίες. Γι' αυτό και πρέπει να δημιουργηθούν ευνοϊκοί όροι για

την προσέλκυση επενδύσεων και την ανάπτυξη επιχειρηματικότητας.

β) Οι οικονομολόγοι υπέρμαχοι της σχεδιασμένης οικονομίας υποστηρίζουν ότι βασικός μοχλός ανάπτυξης της οικονομίας είναι ο δημόσιος τομέας. Το κράτος πρέπει να ελέγχει τους στρατηγικούς τομείς της οικονομίας και οι κινήσεις του να γίνονται βάσει ενός σχεδίου που θα ικανοποιεί τις ανάγκες της κοινωνίας.

γ) Οι οικονομολόγοι υπέρμαχοι της μεικτής οικονομίας υποστηρίζουν ότι η οικονομική ανάπτυξη, η προστασία του περιβάλλοντος, η κοινωνική δικαιοσύνη μπορούν να επιτευχθούν μόνο με συνδυασμό δημοσίων και ιδιωτικών επενδύσεων, καθώς και κατάλληλων κρατικών παρεμβάσεων.

Η διαμόρφωση των οικονομικών θεωριών και πολιτικών καθορίζεται κάθε φορά από τις συγκεκριμένες ιστορικές συνθήκες. Δεν είναι «τεχνικό ζήτημα».

Η ιστορία του 20ού αιώνα δείχνει ότι τα μοντέλα οικονομικής ανάπτυξης (τρόποι επίλυσης των οικονομικών προβλημάτων) αλλάζουν ανάλογα με τη συγκυρία.

Στον Μεσοπόλεμο, προκειμένου να ξεπεραστεί η κρίση του 1929, χρησιμοποιήθηκε το κράτος και οι δημόσιες επενδύσεις ως μοχλός ανάπτυξης.

Η Ευρώπη, μετά το τέλος του Β' Παγκοσμίου Πολέμου, ήταν ένας σωρός από ερείπια. Πάλι το κράτος και οι δημόσιες επενδύσεις έπαιξαν τον κύριο ρόλο στην ανόρθωση της ευρωπαϊκής ηπείρου.

Αντίθετα, μετά τη δεκαετία του

1970, ένα νέο μοντέλο επικράτησε: η εγκατάλειψη των δημοσίων επενδύσεων προς όφελος της ιδιωτικής επιχείρησης. Το μοντέλο αυτό κυριαρχεί σήμερα.

Όμως, η κυριαρχία ενός μοντέλου επίλυσης των οικονομικών προβλημάτων σε μια ιστορική συγκυρία δεν σημαίνει ότι αποκλείει την αλλαγή του στο μέλλον.

(Ivan Berend, Οικονομική ιστορία του Ευρωπαϊκού 20ού αιώνα, μτφρ. Θανάσης Βασιλείου, εκδ. Gutenberg, Αθήνα 2009).

Τα τελευταία χρόνια, στο πλαίσιο της μεικτής οικονομίας, αναπτύσσονται και οι κοινωνικές συνεταιριστικές επιχειρήσεις που ιδιοκτήτες τους είναι ενώσεις πολιτών ή νομικά πρόσωπα. Οι επιχειρήσεις αυτές αποβλέπουν στο συλλογικό όφελος.

2.3 Η γένεση της οικονομικής σκέψης (Ξενοφών, Αριστοτέλης)

«Οι ιδέες των οικονομολόγων και των πολιτικών φιλοσόφων, είτε είναι σωστές είτε είναι λανθασμένες, έχουν πολύ μεγαλύτερη δύναμη απ' ό,τι γίνεται ευρύτερα αντιληπτό. Στην ουσία, η ανθρωπότητα κυβερνιέται από αυτές».

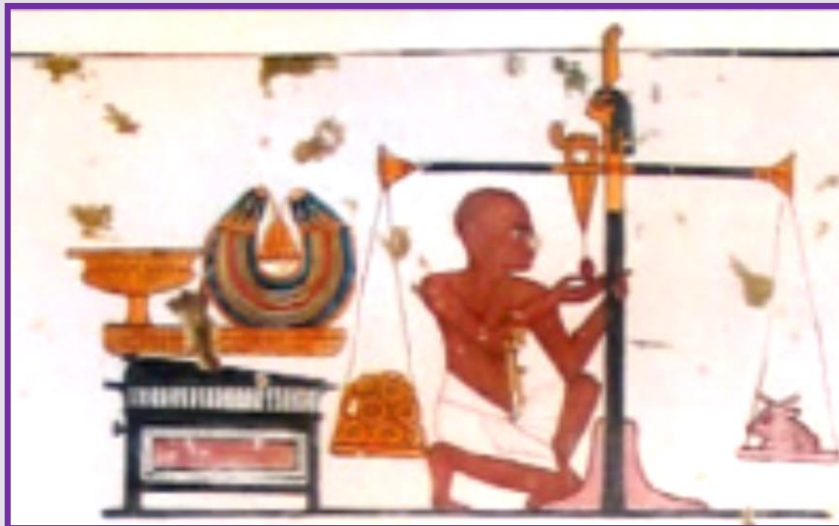
**Τζον Μέυναρντ Κέυνς,
οικονομολόγος**

Η οικονομική σκέψη έχει τις ρίζες της στην αρχαιότητα. Ο όρος οικονομία στην Αρχαία Ελλάδα σήμαινε τη διαχείριση του οίκου. Οίκος σήμαινε, εκτός από το σπίτι, και την περιουσία του οικοδεσπότη. Η καλή διαχείριση του οίκου, δηλαδή της περιουσίας και των εισοδημά-

των, σήμαινε να επιτυγχάνεται το καλύτερο δυνατό αποτέλεσμα με τα λιγότερα έξοδα και με τη λιγότερη προσπάθεια.

Στις ανατολικές αυτοκρατορίες, όπως η Αίγυπτος και η Βαβυλώνα, οι άνθρωποι προσπαθούσαν να δώσουν απαντήσεις σε ερωτήματα που αφορούσαν το «τι» και το «πώς» της παραγωγής και της διανομής. Οι απαντήσεις τους, όμως, έμοιαζαν περισσότερο με αυτό που σήμερα αποκαλούμε λογιστική, δηλαδή είχαν αναπτύξει συστήματα μέτρησης των εμπορευμάτων, υπολογισμού της αξίας τους και κατάρτισης πινάκων ισολογισμού (κόστος-κέρδος, έσοδα-έξοδα). Όμως, αυτά δεν συνιστούν οικονομική σκέψη, καθώς δεν αποτελούν προσπάθεια μιας συνολικής οικονομικής θεώρησης που να εξετά

**ζει τη λειτουργία της οικονομίας,
της κοινωνίας και της πολιτείας
στο σύνολό της.**

Η ανάγκη εξυπηρέτησης της εμπορικής δραστηριότητας στην Αρχαία Αίγυπτο είχε οδηγήσει στην εμφάνιση των πρώτων συστημάτων μέτρησης και λογιστικής.

Οι πρώτες προσπάθειες διατύπωσης μιας οικονομικής θεώρησης έγιναν στην Αρχαία Ελλάδα. Στην αρχαία ελληνική σκέψη, η οικονομία δεν ήταν μια οντότητα αυθύ-

παρκτη και απομονωμένη από την κοινωνία και την πολιτεία. Η οικονομία αντιμετωπιζόταν ενταγμένη στο σύνολο των κοινωνικών και πολιτικών λειτουργιών της πόλης-κράτους. Τη θεωρούσαν μέρος της συνολικής διαχείρισης των υποθέσεων της πόλης.

Ο Ξενοφών (430-335 π.Χ.) ασχολήθηκε με οικονομικά ζητήματα της εποχής του. Τα κυριότερα έργα του είναι ο Οικονομικός, οι Πόροι και η Απολογία Σωκράτους. Λόγω της ενασχόλησής του κυρίως με τα οικονομικά της πόλης της Αθήνας, ο Ξενοφών θα μπορούσε να θεωρηθεί, με σημερινά δεδομένα, περισσότερο «τεχνοκράτης» παρά «θεωρητικός» της οικονομίας. Στο έργο του Πόροι αναφέρει τις προτάσεις του για την εξυγίανση των οικονομικών της Αθήνας.

Επιγραμματικά, η συμβολή του Ξενοφώντα στην οικονομική σκέψη εντοπίζεται στα εξής σημεία:

- Χρησιμοποίησε για πρώτη φορά τον όρο «οικονομικός» αναφερόμενος στην αποτελεσματική διαχείριση του οίκου.**
- Όρισε την οικονομία ως επιστήμη της αποτελεσματικής διαχείρισης του οίκου, όπως είναι η ιατρική για την υγεία και η αρχιτεκτονική για την οικοδόμηση κτιρίων.**
- Διέκρινε τον κάτοχο περιουσίας από τον ικανό διαχειριστή της περιουσίας. Η κατοχή από μόνη της δεν αρκεί, καθώς, αν ο κάτοχος είναι κακός διαχειριστής, η περιουσία θα χαθεί.**
- Υποστήριξε το εμπόριο. Πρότεινε στην Εκκλησία του Δήμου των Αθηναίων την ανάπτυξη του εισα-**

γωγικού και εξαγωγικού εμπορίου προκειμένου να μεγαλώσει ο πλούτος της πόλης.

- **Διατύπωσε για πρώτη φορά την άποψη ότι η μεγάλη προσφορά ενός προϊόντος ρίχνει την τιμή του.**

Ο Σωκράτης και ο νεαρός Ξενοφών (λεπτομέρεια της τοιχογραφίας του Ραφαήλ, Η Σχολή των Αθηνών, Βατικανό).

Ο Οικονομικός είναι ένας διάλογος ανάμεσα στον Σωκράτη και τον Κριτόβουλο. Η συγγραφή του έργου τοποθετείται γύρω στο 401 π.Χ.

Στον Οικονομικό, ο Ξενοφών αναλύει τις απόψεις του για τη διαχείριση ενός νοικοκυριού.

Στην αρχή του έργου του, ο Ξενοφών ορίζει την οικονομία ως εξής:

- «Η οικονομία είναι το όνομα μιας επιστήμης, όπως η ιατρική, η χαλκευτική και η τεκτονική... η επιστήμη που αποκαλείται οικονομία ασχολείται με τις υποθέσεις του οίκου». (Ξενοφών, Οικονομικός, VI, 4).
- «Πέρα από τα ικανά επί πλέον των ικανών εμβάλλη τις, ζημίαν λογίζονται» (Ξενοφών, Πόροι, IV, 5).
- «Όταν πολλά χάλκινα κατασκευάζονται, τότε η αξία τους μειώνεται» (Ξενοφών, Πόροι, IV, 6).

Ο Αριστοτέλης (384-322 π.Χ.) θα μπορούσε να χαρακτηριστεί θεωρητικός της οικονομίας. Ο Αριστοτέλης διατύπωσε οικονομικές έννοιες που χρησιμοποιούνται ακόμη και σήμερα.

- **Διέκρινε τα οικονομικά συστήματα. Στο έργο του Πολιτικά, ο Αριστοτέλης διακρίνει τα οικονομικά συστήματα («συστήματα διακανονισμού περιουσιακών σχέσεων») σε τρία:**

α) κοινοκτημοσύνη (όπου οι πολίτες τα έχουν όλα από κοινού)

β) ιδιωτική οικονομία (όπου οι πολίτες δεν έχουν τίποτε κοινό)

γ) μεικτή οικονομία (όπου οι πολίτες κάποια έχουν από κοινού και κάποια όχι)

- **Διατύπωσε τις έννοιες «χρηστική» και «ανταλλακτική» αξία.**

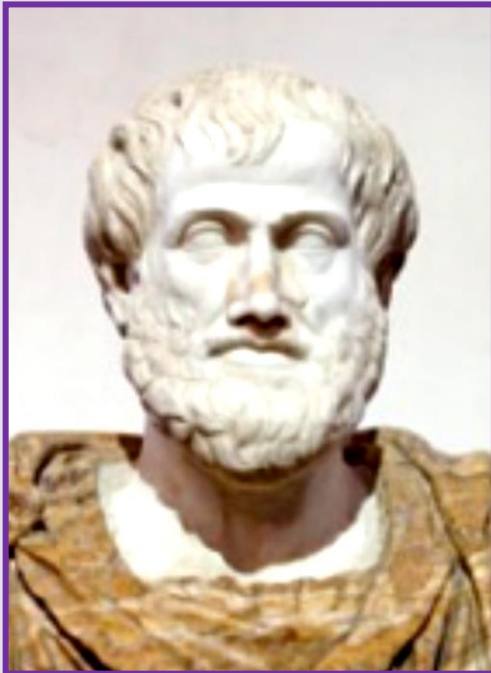
Χρηστική («οικείαν χρήσιν») αξία είναι το αίσθημα ικανοποίησης που νοιώθει ένας άνθρωπος όταν χρησιμοποιεί ένα εμπόρευμα. Ανταλλακτική αξία («αλλαγής ένεκεν») είναι η αξία ενός εμπορεύματος κατά την ανταλλαγή του με άλλα εμπορεύματα.

- Διατύπωσε τον ρόλο του χρήματος ως μέσου ανταλλαγής.**
- Συνέδεσε τη μορφή των παραγωγικών σχέσεων με το επίπεδο ανάπτυξης των μέσων παραγωγής (κάτι που έκανε αργότερα ο Μαρξ, βλ. 1.3). Γράφει στα Πολιτικά: «Αν κάθε όργανο μπορούσε να κάνει τη δουλειά του, διατασσόμενο ή προαισθανόμενο από μόνο του όπως λέγεται για τα αγάλματα του Δαιδάλου ή τους τρίποδες του Ηφαίστου (...) αν λοιπόν οι σαΐτες ύφαιναν μόνες τους και τα πλήκτρα**

έκρουαν μόνα τους τις χορδές της κιθάρας, τότε ούτε οι αρχιτεχνίτες θα είχαν ανάγκη από βοηθούς ούτε οι αφέντες από δούλους» (Αριστοτέλης, Πολιτικά Ι, iiξ5). Από αυτό το απόσπασμα φαίνεται ότι ο Αριστοτέλης συνδέει τις αλλαγές στις παραγωγικές σχέσεις (δουλεία στην εποχή του) με την τεχνολογική ανάπτυξη των μηχανών.

Πολλοί σύγχρονοι κοινωνικοί στοχαστές συνδέουν την βελτίωση των όρων ζωής και εργασίας των ανθρώπων με την ανάπτυξη των εργαλείων, μηχανών και τεχνικών με τις οποίες γίνεται η παραγωγική διαδικασία. Γι' αυτό και σήμερα τίθεται, στο πλαίσιο του οικονομικού και κοινωνικού στοχασμού, το ερώτημα γιατί με τον πλούτο των προϊόντων που παράγει η ανθρωπότη-

τα σε ελάχιστο χρόνο υπάρχει φτώχεια και δυστυχία. Ο Αριστοτέλης ήταν ο πρώτος που είχε διατυπώσει αυτή τη σχέση. Τη σχέση μέσω παραγωγής και παραγωγικών σχέσεων.

**Αριστοτέλης
(384-322 π.Χ.)**

Μαθητής του Πλάτωνα και δάσκαλος του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Ανάμεσα στα έργα του συγκαταλέγονται και σημαντικές αναλύσεις

για την οικονομία της εποχής του. Η επίδραση της σκέψης του Αριστοτέλη στην οικονομική σκέψη είναι τεράστια. Τις βασικές έννοιες, τις κατηγορίες και τις ιδέες του για την οικονομία, ο Αριστοτέλης τις παρουσίασε κυρίως στα Ηθικά Νικομάχεια και τα Πολιτικά. Ουσιαστικά, ο Αριστοτέλης διέκρινε τις βασικές κατηγορίες της οικονομικής ζωής και όρισε έννοιες που τις χρησιμοποιεί η οικονομική επιστήμη ακόμη και σήμερα.

2.4| Οι αρχές της φυσιοκρατικής σχολής οικονομικής σκέψης

Οι φυσιοκράτες συγκροτούν σχολή οικονομικής σκέψης που διαμορφώθηκε τον 18ο αιώνα στη Γαλλία. Ο χαρακτηρισμός «φυσιοκράτες» προέρχεται από την ελληνική λέξη φύση και δόθηκε στους οπαδούς της σχολής αυτής λόγω της σημασίας που έδιναν στην αγροτική παραγωγή.

Οι φυσιοκράτες έδωσαν ιδιαίτερη βαρύτητα στην παραγωγή και όχι στο εμπόριο, προσπαθώντας να ερμηνεύσουν:

α) τον χαρακτήρα και την προέλευση του πλούτου.

β) τη διανομή του στα μέλη της κοινωνίας.

Οι φυσιοκράτες θεωρούσαν καθοριστικά στην οικονομική δραστηριότητα:

- **την ατομική ιδιοκτησία.**
- **την επιδίωξη ατομικού οφέλους.**
- **τον ελεύθερο ανταγωνισμό, τον οποίο θεωρούσαν δεδομένο από τη φύση («φυσικός νόμος», «φυσική τάξη» τα άτομα να έχουν ιδιοκτησία και να ανταγωνίζονται για την επιδίωξη των συμφερόντων τους). Οι φυσιοκράτες ήταν υπέρ του ελεύθερου εμπορίου.**

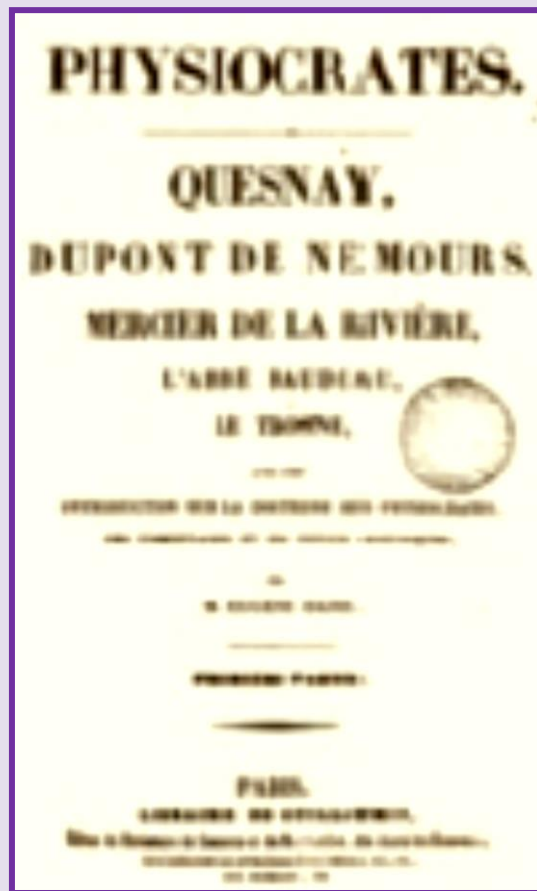
Το ότι οι φυσιοκράτες ζούσαν και δραστηριοποιούνταν στη Γαλλία, όπου κυριαρχούσε η γεωργία και υπήρχε ένας τεράστιος αγροτικός πληθυσμός, εξηγεί σε μεγάλο βαθμό γιατί:

α) θεωρούσαν τη γεωργία στρατηγικό τομέα της οικονομίας.

β) ενδιαφέρονταν κυρίως για την ανάπτυξη της εσωτερικής αγοράς (εμπόριο μέσα στη χώρα) και δευτερευόντως για το εξωτερικό εμπόριο (εμπόριο με άλλες χώρες).

**Ζαν Φρανσουά Μιγέ,
Οι συλλέκτριες, 1857,
Μουσείο του Ορσέ.**

**Γαλλική έκδοση του 1846,
στην οποία είχαν συγκεντρωθεί
κείμενα των φυσιοκρατών**

**Βασικός δημιουργός ιδρυτής της
Σχολής της Φυσιοκρατίας ήταν ο
Φρανσουά Κενέ (Francis Quesnay,
1694-1774), γιατρός στην Αυλή του
βασιλιά της Γαλλίας Λουδοβίκου ΙΕ.'**

Ο Κενέ, το 1758, εξέδωσε το έργο του Οικονομικός Πίνακας. Το έργο αυτό είναι η πρώτη απεικόνιση της οικονομίας με σχήματα και έδωσε στον Κενέ τη φήμη του «πρώτου σύγχρονου οικονομολόγου». Επηρεασμένος από την ιατρική, ο Κενέ απεικόνισε τις ροές των αγαθών μέσα σε μια οικονομία κατ' αναλογία με την κυκλοφορία του αίματος σε έναν οργανισμό.

Στον Οικονομικό Πίνακα του Κενέ υπάρχουν τρεις κοινωνικές τάξεις:

α) Οι καλλιεργητές «παραγωγική τάξη».

Καλλιεργούν τη γη και παράγουν το αγροτικό προϊόν. Κρατούν ένα μέρος της παραγωγής για τη διατροφή τους, καθώς και τον σπόρο που τους είναι απαραίτητος για τη νέα παραγωγή. Το υπόλοιπο της

παραγωγής τους (πλεόνασμα) το καταβάλλουν στους γαιοκτήμονες.

β) Οι γαιοκτήμονες-«τάξη των ιδιοκτητών». Είναι οι ιδιοκτήτες της γης. Από την παραγωγή που τους καταβάλλουν οι καλλιεργητές, καταναλώνουν ένα τμήμα για να καλύψουν τις δικές τους βιοτικές ανάγκες, καθώς και τις βιοτικές ανάγκες των ανθρώπων του περιβάλλοντός τους. Το υπόλοιπο μέρος της παραγωγής που απομένει το διαθέτουν στους βιοτέχνες για την αγορά εργαλείων, ρούχων, σκευών, όπλων, επίπλων κτλ.

γ) Οι βιοτέχνες-«στείρα τάξη». Κατασκευάζουν στα εργαστήριά τους εργαλεία, σκεύη, έπιπλα κτλ. Το εισόδημά τους προέρχεται από τις παραγγελίες που τους κάνουν οι γαιοκτήμονες. Ένα μέρος από το εισόδημά τους το διαθέτουν για τις

βιοτικές τους ανάγκες και το υπόλοιπο για να αγοράσουν πρώτες ύλες και να αναπληρώσουν τις φθορές των μηχανημάτων τους. Όμως, μέσα στον κύκλο καλλιεργητής-γαιοκτήμονας-βιοτέχνης ποιος έχει παραγάγει το συνολικό πλεόνασμα με το οποίο κινούνται και αμείβονται όλες οι δραστηριότητες; Αρχικός και μοναδικός παραγωγός του πλεονάσματος είναι ο καλλιεργητής. Γι' αυτό και το πλεόνασμα προέρχεται από την αγροτική παραγωγή.

Το χρήμα, σύμφωνα με τον Κενέ, δεν είναι πραγματικός πλούτος. Είναι μέσον για να γίνεται ευκολότερα η αμοιβαία ανταλλαγή προϊόντων μεταξύ των τριών τάξεων.

Οι φυσιοκράτες έδωσαν σημαντική ώθηση στην οικονομική σκέψη καθώς:

α) Συνδύασαν την οικονομική ευημερία με την ανάπτυξη της παραγωγικής διαδικασίας. Πραγματικός πλούτος σε μια χώρα είναι τα προϊόντα που παράγει και όχι τα χρήματα που έχει στη διάθεσή της. Έτσι, δεν είναι το χρήμα αυτό που πρέπει να σκεφτόμαστε, αλλά τα εμπορεύματα που έχουμε στη διάθεσή μας και μπορούμε να τα ανταλλάξουμε.

β) Αναγνώρισαν την παραγωγική διαδικασία και όχι το εμπόριο ως την πηγή παραγωγής πλεονάσματος σε μια οικονομία. Αυτό είναι μια επισήμανση των Φυσιοκρατών που επηρέασε την οικονομική σκέψη έως τις μέρες μας. Μπορεί μια οικονομία να αναπτύξει τον τριτογενή τομέα (τουρισμός, υπηρεσίες κτλ.) ή να αναπτύξει το εμπόριο της.

Όμως, σε εποχές οικονομικής κρίσης οι οικονομίες που αντιμετωπίζουν λιγότερα προβλήματα (με κύριο τον επισιτισμό του πληθυσμού τους) είναι αυτές που έχουν ισχυρή παραγωγική διαδικασία. Για παράδειγμα, μια χώρα εξαρτημένη αποκλειστικά από το εμπόριο προϊόντων που παράγουν άλλες ή από τον τουρισμό είναι ιδιαίτερα ευάλωτη στις διακυμάνσεις της οικονομίας και τις κρίσεις.

Αδυναμία της σκέψης τους ήταν η αναγνώριση της γεωργίας ως μοναδικής «παραγωγικής απασχόλησης». Προϊόντα, πλεόνασμα και κέρδος παράγει και ο δευτερογενής τομέας της οικονομίας (βιοτεχνία, βιομηχανία).

Ιδιαίτερα, σήμερα, οι ανεπτυγμένες χώρες παράγουν μεγάλο αριθμό αγροτικών προϊόντων και μεγά-

λο αριθμό βιομηχανικών προϊόντων, αντιστοίχως. Αυτό συμβαίνει παρά το γεγονός ότι όλο και μικρότερο ποσοστό εργαζομένων απασχολείται στη γεωργία, λόγω της εισαγωγής μηχανών στην αγροτική παραγωγή.

**Φρανσουά Κενέ
(1694-1774)**

**Γάλλος γιατρός και οικονομολόγος
Συστηματοποίησε και έγραψε για
πρώτη φορά, στην Εγκυκλοπαίδεια,
τις θεωρίες του για την οργάνωση
της οικονομίας, σε ηλικία 62 ετών.**

Βασική του θέση ήταν ότι το κράτος έπρεπε να ενισχύει την αγροτική παραγωγή και όχι το εμπόριο. Η γεωργία παράγει, όχι η βιοτεχνία ή το εμπόριο. Οι άλλοι κλάδοι της οικονομίας κινούνται ουσιαστικά με το πλεόνασμα που παράγει η αγροτική παραγωγή. Το πρώτο κείμενο του Οικονομικού Πίνακα εξαφανίστηκε και ανακαλύφθηκε μόλις το 1894. Ο Μιραμπό θεωρούσε τον Οικονομικό Πίνακα του Κενέ ως τεράστιο επιστημονικό επίτευγμα και τον συνέκρινε «με την ανακάλυψη του χαρτιού και του χρήματος» (Isaak Ilych Rubin, Ιστορία οικονομικών θεωριών, μτφρ. Χρήστος Βαλλιάνος, εκδόσεις Κριτική, Αθήνα 1994).

Ο Τιργκό, μαθητής του Κενέ, έγινε υπουργός Εθνικής Οικονομίας στη Γαλλία.

2.5 Οι νόμοι της οικονομίας της αγοράς και η διαμόρφωση της τιμής του εμπορεύματος (Άνταμ Σμιθ)

«Κάθε άνθρωπος έχει σχεδόν πάντοτε ανάγκη από τη βοήθεια των συνανθρώπων του, αλλά θα ήταν μάταιο να προσδοκά τη βοήθεια αυτή από την καλοσύνη τους και μόνο. Θα είναι πιο πιθανό να ωφεληθεί εάν μπορέσει να χρησιμοποιήσει τον εγωισμό τους προς όφελός του και εάν τους δείξει ότι είναι προς το συμφέρον τους να κάνουν γι' αυτόν ό,τι αυτός επιθυμεί από αυτούς».

Άνταμ Σμιθ

Σκωτσέζος, φιλόσοφος, ιδρυτής της σύγχρονης οικονομικής επιστήμης.

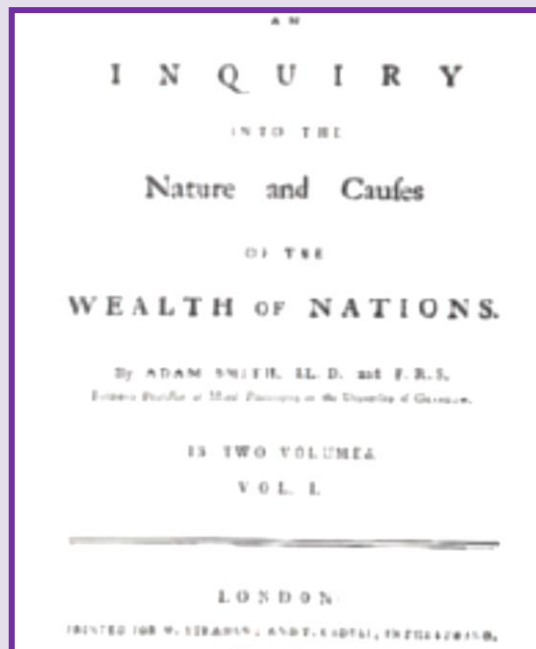
Ο Άνταμ Σμιθ (1723-1790) ήταν, στο πλαίσιο των αντιλήψεων του Διαφωτισμού για τις ατομικές ελευθερίες, υπέρ της οικονομικής ελευθερίας. Με το έργο του Σμιθ:

α) Η οικονομία διακρίνεται και συστηματοποιείται σε χωριστό κλάδο των κοινωνικών επιστημών.

β) Ιδρύεται η Κλασική Σχολή της Οικονομίας (συνεχιστές της οι Ντέιβιντ Ρικάρντο και Τζον Στιούαρτ Μιλ). Οι βασικές ιδέες της Κλασικής Σχολής ήταν η πίστη στην ατομική ιδιοκτησία και την οικονομική ελευθερία, η βεβαιότητα ότι η οικονομική συμπεριφορά των ανθρώπων μπορεί να διατυπωθεί σε νόμους, η πεποίθηση ότι η κοινωνία μπορεί να ευημερήσει με ελάχιστη κρατική παρέμβαση.

Ο Σμιθ πίστευε στην ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα. Αυτό που κινεί την οικονομία είναι, κατά τον Άνταμ Σμιθ, το προσωπικό συμφέρον. Το προσωπικό συμφέρον είναι το «αόρατο χέρι» που σπρώχνει τους ανθρώπους να δραστηριοποιούνται οικονομικά. Στον καπιταλισμό, όταν ένα άτομο δρα για το προσωπικό του συμφέρον, προωθεί τελικά και το συμφέρον της κοινότητας.

Ο Σμιθ θεωρείται ο «ιδεολογικός πατέρας» του οικονομικού φιλελευθερισμού. Το έργο του αποτελεί ύμνο στην ατομική πρωτοβουλία, την ελεύθερη επιχείρηση, την επιδίωξη του κέρδους.

Η πρώτη σελίδα του έργου του Άνταμ Σμιθ, Ο πλούτος των εθνών, 1776

«Δεν περιμένουμε το δείπνο μας από την καλοσύνη του κρεοπώλη, του ζυθοποιού ή του αρτοποιού, αλλά από τη έγνοια που έχουν για το δικό τους συμφέρον.

Απευθυνόμαστε στη φιλαυτία τους, όχι στην ανθρωπιά τους, και ποτέ δεν τους μιλάμε για τις ανάγκες μας αλλά για τα πλεονεκτήματά τους».

Άνταμ Σμιθ, Έρευνες για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών (1766). μτφρ. Δημήτριος Καλιτσουνάκης, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991.

Όμως, είναι λάθος να δημιουργηθεί η αντίληψη ότι ο Σμιθ ήταν υπέρ της ασυδοσίας των επιχειρηματιών. Στο έργο του προβληματίζεται για το αν και κατά πόσο ο ατομικός πλούτος φέρνει την ευτυχία. Αμφισβητεί, έτσι, την προβολή του homo economicus ως ιδανικού προτύπου για την ανθρώπινη ύπαρξη. Θεωρεί, επίσης, ότι το κράτος δεν πρέπει να εμποδίζει την ελευθερία στην οικονομική ζωή. Πρέπει, όμως, να παρεμβαίνει στους τομείς της δικαιοσύνης και της ασφάλειας.

«Τα προαπαιτούμενα, τα οποία πρέπει να γίνουν από το κράτος για τη μετάβαση από τον κατώτερο βαρβαρισμό στην ανώτατη βαθμίδα πλουτισμού, δεν είναι πολλά πέρα από την ειρήνη, τους χαμηλούς φόρους και την ανεκτική δικαστική εξουσία. Όλα τα υπόλοιπα θα προκόψουν με τη φυσική ροή των πραγμάτων».

Άνταμ Σμιθ, Έρευνες για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών (1766), μτφρ. Δημήτριος Καλιτσουνάκης, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991.

Η οικονομική ανάπτυξη πρέπει, κατά τον Σμιθ, να οδηγεί και σε αύξηση των μισθών των εργαζομένων. Άλλωστε, όπως τονίσαμε και στο πρώτο κεφάλαιο, ο Σμιθ αναζη-

τούσε τον τρόπο συνδυασμού της οικονομικής ανάπτυξης με την κοινωνική ευημερία και δικαιοσύνη. Στηλίτευε τη ληστρική εκμεταλλευτική συμπεριφορά των Άγγλων εμπόρων στις Ινδίες (τους αποκαλούσε plunderers = άρπαγες), διότι κοιτούσαν το ατομικό τους συμφέρον, εις βάρος όμως του κοινωνικού οφέλους. Αυτό ήταν μακριά από τις αρχές του οικονομικού φιλελευθερισμού, όπως τον περιέγραφε ο Σμιθ.

Ο Σμιθ περιέγραψε το πώς η προσφορά και η ζήτηση ενός προϊόντος διαμορφώνουν την τιμή του. Ο μηχανισμός των τιμών ή της αγοράς είναι ο βασικός μηχανισμός λειτουργίας των ελεύθερων ή μεικτών οικονομιών.

Η λειτουργία της αγοράς και του μηχανισμού των τιμών, όπως τα

περιέγραψε ο Σμιθ, είναι ένα ιδεατό μοντέλο (έντονου ανταγωνισμού) που περιγράφει γενικές τάσεις. Αν οι κοινωνίες αφεθούν να λειτουργήσουν με αυτές τις τάσεις, τότε μπορεί να εξασφαλιστεί με αυτόματο τρόπο η οικονομική ανάπτυξη και η κοινωνική δικαιοσύνη.

Στην οικονομία που περιέγραφε ο Σμιθ υπήρχε έντονος ανταγωνισμός, δηλαδή μεγάλος αριθμός επιχειρήσεων που παρήγαγαν το ίδιο προϊόν και η τιμή του καθοριζόταν από τις δυνάμεις της προσφοράς και της ζήτησης.

Στις σύγχρονες, όμως, οικονομίες η κατάσταση είναι εντελώς διαφορετική. Υπάρχει ατελής ανταγωνισμός (μονοπωλιακές - ολιγοπωλιακές δομές), δηλαδή μονοπώλια και ολιγοπώλια τα οποία μπορούν να ρυθμίσουν την ποσότητα του

προϊόντος που θα παραγάγουν, ώστε η τιμή του να παραμείνει στο επίπεδο που θέλουν αυτές προκαλώντας ακόμη και τεχνητές ελλείψεις του προϊόντος. Αυτό έχει ως αποτέλεσμα κάτι εντελώς αντίθετο από αυτό που περιέγραφε ο Σμιθ: οι επιχειρήσεις να ευημερούν, αυξάνοντας τα κέρδη τους, ένα μέρος των καταναλωτών να μπορεί να αγοράσει τα προϊόντα τους και ένα άλλο μέρος των καταναλωτών να είναι αποκλεισμένο από την αγορά τους.

Άγαλμα του Άνταμ Σμιθ στο Πανεπιστήμιο του Λονδίνου.

«Κάθε άτομο αναγκαστικά εργάζεται για να καταστήσει τα ετήσια έσοδα της κοινωνίας όσο περισσότερα μπορεί. Γενικά, δεν επιδιώκει να προωθήσει το κοινό συμφέρον, ούτε γνωρίζει πόσο πολύ το προάγει...

Προτιμώντας την υποστήριξη της δικής του εργατικότητας παρά της ξένης, επιδιώκει μονάχα τη δική του ασφάλεια και, κατευθύνοντας αυτή την εργατικότητα κατά τέτοιο τρόπο ώστε το προϊόν της να έχει την μεγαλύτερη δυνατή αξία, επιδιώκει μονάχα το δικό του συμφέρον, και σε αυτήν όπως και άλλες περιπτώσεις, καθοδηγείται από ένα αόρατο χέρι να επιδιώξει έναν σκοπό που δεν αποτελούσε μέρος των προθέσεών του. Επιδιώκοντας το δικό του συμφέρον συχνά προωθεί αυτό της κοινωνίας πιο αποτελεσματικά απ' ό,τι όταν πραγματικά επιδιώκει να το προωθήσει».

Άνταμ Σμιθ, Έρευνες για τη φύση και τα αίτια του πλούτου των εθνών (1766), μτφρ. Δημήτριος Καλιτσουνάκης, Ελληνική Ευρωεκδοτική, Αθήνα 1991.

2.6 Η θεωρία της αξίας της εργασίας και η διαμόρφωση της τιμής ισορροπίας (Ντέιβιντ Ρικάρντο)

«Αυτό που προέβλεπε ο Ρικάρντο ήταν το τέλος μιας θεωρίας της κοινωνίας στο πλαίσιο της οποίας όλοι μαζί ανέβαιναν την κυλιόμενη κλίμακα της προόδου. Αντίθετα από τον Σμιθ, ο Ρικάρντο είδε ότι η κυλιόμενη κλίμακα λειτουργούσε με διαφορετικό αντίκτυπο στις διαφορετικές τάξεις, ότι κάποιοι κάλπαζαν προς την κορυφή, ενώ άλλοι ανέβαιναν ένα δυο σκαλιά και μετά πάλι, με μια σπρωξιά, κατρακυλούσαν στον πάτο... Για τον Άνταμ Σμιθ η κοινωνία ήταν μια μεγάλη οικογένεια.

Για τον Ρικάρντο ήταν ένα εσωτερικά διχασμένο στρατόπεδο».

**Ρόμπερτ Χείλμπρόνερ,
Οικονομολόγος**

Ο Ντέιβιντ Ρικάρντο (David Ricardo, 1772-1823) επηρεάστηκε σημαντικά από το βιβλίο του Σμιθ Ο πλούτος των εθνών και θεωρείται βασικός εκπρόσωπος της Κλασικής Σχολής. Όμως, οι συνθήκες στις οποίες ζούσε ο Ρικάρντο, σε σχέση με αυτές που επικρατούσαν την εποχή που ο Σμιθ έγραψε το βιβλίο του, είχαν αλλάξει καθοριστικά. Ο Σμιθ έβλεπε την οικονομία και την κοινωνία αισιόδοξα. Η αύξηση της παραγωγής, μετά τη Βιομηχανική Επανάσταση, σε συνδυασμό με την ανάπτυξη του εμπορίου, οδήγησαν τον Σμιθ να θεωρεί ότι ο μηχανισμός της αγοράς μπορεί να οδηγή-

σει την κοινωνία σε ευημερία και δικαιοσύνη. Οι συνθήκες, όμως, στην πορεία άλλαξαν δραματικά. Την εποχή του Ρικάρντο, η Αγγλία χαρακτηριζόταν από τον οξυμένο ανταγωνισμό δύο κοινωνικών τάξεων. Αυτές ήταν:

- Οι ανερχόμενοι βιομήχανοι που αγωνίζονταν να αποκτήσουν εκτός από οικονομική και πολιτική δύναμη (εκπροσώπηση στο κοινοβούλιο).
- Οι γαιοκτήμονες, οι οποίοι δεν ήθελαν την άνοδο της πολιτικής δύναμης των βιομηχάνων.

Η οικονομική θεωρία του Ρικάρντο αποτελούσε απαισιόδοξη διάψευση της αισιοδοξίας του Σμιθ σχετικά με την πορεία του καπιταλισμού. Ο Ρικάρντο έβλεπε ότι τα συμφέροντα γαιοκτημόνων και βιομηχάνων συγκρούονταν.

**Οι γαιοκτήμονες ήθελαν να που-
λούν σε υψηλή τιμή τη σοδειά τους.
Οι βιομήχανοι ήθελαν φθηνά αγρο-
τικά προϊόντα, ώστε να έχουν φθη-
νές πρώτες ύλες και οι εργάτες να
μην τους πιέζουν για αυξήσεις ημε-
ρομισθίων προκειμένου να αγορά-
σουν τα αγροτικά προϊόντα που
ήταν απαραίτητα για την επιβίωσή
τους. Κατά τον Ρικάρντο, τα συμφέ-
ροντα των γαιοκτημόνων ήταν, τε-
λικά, επιζήμια για τη χώρα, καθώς
εμπόδιζαν την ανάπτυξη της βιο-
μηχανίας με το να αυξάνουν το κό-
στος παραγωγής των προϊόντων
(πρώτες ύλες, μισθοί).**

Ντέιβιντ Ρικάρντο (1772-1823)

Γεννήθηκε τον Απρίλιο του 1772 και έγινε χρηματιστής ακολουθώντας το επάγγελμα του πατέρα του, ο οποίος ήταν χρηματιστής στο Χρηματιστήριο του Λονδίνου. Κατόρθωσε να δημιουργήσει μέχρι τα 42 του χρόνια μια μεγάλη περιουσία και να αποσυρθεί από το επάγγελμα του χρηματιστή. Αγόρασε εκτάσεις γης και έγινε γαιοκτήμονας. Το 1819, εξαγόρασε μια θέση στο Βρετανικό Κοινοβούλιο προκειμένου να μπορεί να περάσει στην πολιτική ηγεσία της χώρας τις αντιλήψεις του

για την οργάνωση της οικονομίας. Οι ομιλίες του στο Βρετανικό Κοινοβούλιο ήταν αναλύσεις για την οικονομική δομή της κοινωνίας. Έτσι, ο Ρικάρντο έμεινε στην ιστορία «ως ο άνθρωπος που μόρφωσε τη Βουλή των Κοινοτήτων». Το «παράδοξο» ήταν ότι, αν και γαιοκτήμονας, «αντιπαθούσε» οικονομικά τους γαιοκτήμονες και αγωνίστηκε για να επικρατήσει μια οικονομική πολιτική που ήταν ενάντια στα συμφέροντά του.

(Robert L. Heilbroner, Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, μτφρ. Κλαίρη Παπαμιχαήλ, Νίκος Λιγγρής, Βίκυ Λιγγρή, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2000).

Στο βιβλίο του Αρχές της πολιτικής οικονομίας και φορολογίας (1817) περιγράφει τις θεωρίες του

για την κατανομή του εργασιακού εισοδήματος.

Πώς παράγεται και κατανέμεται το εισόδημα ανάμεσα στις κοινωνικές τάξεις; Ο Ρικάρντο θεωρεί ότι σε αυτό συμμετέχουν:

α) Οι εργάτες. Το εισόδημά τους είναι ο μισθός τους και με αυτόν είναι καταδικασμένοι να ζουν στο όριο της συντήρησης. Επειδή η αύξηση των μισθών έφερνε, κατά τον Ρικάρντο, και αύξηση του πληθυσμού (αύξηση γεννήσεων), αυτό προκάλούσε μεγάλη προσφορά εργατικών χεριών και οι μισθοί έπεφταν. Αντίδοτο σε αυτή τη δημογραφική θεώρηση του Ρικάρντο (αύξηση της ζήτησης για εργασία αύξηση των ημερομισθίων αύξηση των γεννήσεων και υπερπροσφορά του εργατικού δυναμικού πτώση των ημερομισθίων) ήταν, κατ' αυ-

τόν, η μείωση του αριθμού των γεννήσεων.

β) Οι βιομήχανοι. Επιδιώκουν το κέρδος και βρίσκονται σε διαρκή ανταγωνισμό μεταξύ τους. Βρίσκονται, επίσης, αντιμέτωποι με το πώς δεν θα αυξηθούν οι μισθοί των εργαζομένων, ώστε να μη μειωθούν τα δικά τους κέρδη.

γ) Οι γαιοκτήμονες. Εισπράττουν πρόσοδο για τη γη που κατέχουν. Κατά τον Ρικάρντο, οι γαιοκτήμονες κέρδιζαν σε βάρος των άλλων δύο τάξεων. Οι βιομήχανοι αγωνίζονται για το κέρδος, οι εργάτες εργάζονται σκληρά για τον μισθό. Οι γαιοκτήμονες εισπράττουν επειδή είναι απλώς κάτοχοι γης, χωρίς ουσιαστικά να παράγουν κάτι.

Η αξία ενός προϊόντος, κατά τον Ρικάρντο, καθορίζεται από την πο-

σότητα εργασίας που απαιτείται για να παραχθεί μία μονάδα του (ώρες εργασίας που δαπανήθηκαν για την παραγωγή του προϊόντος συμπεριλαμβανομένων των ωρών εργασίας που δαπανήθηκαν για να κατασκευαστούν οι μηχανές και οι πρώτες ύλες που χρησιμοποιήθηκαν στην παραγωγική διαδικασία). Η αξία (ουσιαστικά το κόστος παραγωγής του προϊόντος) προσδιορίζει την τιμή του εμπορεύματος στην αγορά. Αν η τιμή είναι πάνω από την αξία, τότε ο επιχειρηματίας έχει κέρδος. Αν η τιμή είναι κάτω από την αξία, τότε ο επιχειρηματίας έχει ζημιά. Γι' αυτό και ο Ρικάρντο έδινε βαρύτητα στη μείωση του κόστους παραγωγής (μισθός, πρώτες ύλες).

Στο διεθνές εμπόριο, ο Ρικάρντο διατύπωσε τη θεωρία του συγκρι-

TIKΟΥ ΠΛΕΟΝΑΣΜΑΤΟΣ. Κάθε χώρα πρέπει να εξαγάγει τα εμπορεύματα που το κόστος παραγωγής τους είναι πιο φθηνό σε αυτήν απ' ό,τι στις άλλες χώρες.

Στις θέσεις του Ρικάρντο ασκήθηκε έντονη κριτική:

α) Αυτό που θα καθορίσει την τιμή ενός προϊόντος δεν είναι η αξία του, αλλά το πόσο υψηλή είναι η ζήτησή του. Χωρίς ζήτηση, το προϊόν δεν θα πουληθεί, όσο χαμηλό και αν είναι το κόστος παραγωγής του.

β) Το κεφάλαιο των βιομηχάνων (χρήματα, μηχανές κτλ.) δεν είναι εύκολο να υπολογιστεί σε ώρες εργασίας.

**Σάββας Χαρατσίδης,
'Έρημο εργοστάσιο,
Εθνική Πινακοθήκη.**

Ο Ρικάρντο δεν έδινε έμφαση στα άτομα αλλά στις κοινωνικές τάξεις. Γι' αυτόν, η οικονομία κινούνταν από κοινωνικές τάξεις (βιομήχανοι, εργάτες, γαιοκτήμονες) που συγκρούονταν για την επιβολή των συμφερόντων τους.

Αργότερα, μετά τον Ρικάρντο, εμφανίστηκε η Νεοκλασική Σχολή. Η Νεοκλασική Σχολή ανέλυσε την οικονομική δραστηριότητα ως σύστημα που αποτελείται από συντε-

λεστές παραγωγής, άτομα, νοικοκυριά, επιχειρήσεις κτλ. Τα νοικοκυριά και οι επιχειρήσεις υπολογίζουν πώς θα μεγιστοποιήσουν τα οφέλη τους.

Η σύγκρουση των συμφερόντων των κοινωνικών τάξεων αντικαταστάθηκε, στο πλαίσιο της Νεοκλασικής Σχολής, από μια ειρηνική συνύπαρξη νοικοκυριών και επιχειρήσεων σε ένα σύστημα.

Αυτή η αλλαγή της οπτικής από την Κλασική στη Νεοκλασική Σχολή αντικατοπτρίζεται πολύ καθαρά στην αντικατάσταση του όρου «πολιτική οικονομία» με τον ουδέτερο όρο «οικονομικά».

(Robert L. Heilbroner, Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, μτφρ. Κλαίρη Παπαμιχαήλ, Νίκος Λιγγρής, Βίκυ Λιγγρή, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2000).

2.7 Η ελεύθερη οικονομία και η κρατική ρύθμιση (Τζον Στιούαρτ Μιλ)

«Ομολογώ ότι δεν με ελκύει το ιδεώδες που υιοθετείται από εκείνους που πιστεύουν ότι η φυσιολογική κατάσταση των ανθρώπων είναι η πάλη για να πας μπροστά. Ότι το τσαλαπάτημα, το στρίμωγμα, ο διαγκωνισμός, ο αλληλοσπαραγμός, όλα όσα αποτελούν το σημερινό καθεστώς της κοινωνικής ζωής, είναι το πιο επιθυμητό πεπρωμένο για το ανθρωπινό είδος, και όχι απλώς τα δυσάρεστα συμπτώματα κάποιας από τις φάσεις της βιομηχανικής προόδου».

**Τζον Στιούαρτ Μιλ
φιλόσοφος, οικονομολόγος**

**Τζον Στιούαρτ
Μιλ
(1806-1873)**

Ο Τζον Στιούαρτ Μιλ θεωρούνταν «παιδί θαύμα». Σε ηλικία επτά ετών είχε διαβάσει τους περισσότερους διαλόγους του Πλάτωνα. Σε ηλικία οκτώ ετών άρχισε να μαθαίνει λατινικά. Στα εννιά είχε διαβάσει Ηρόδοτο, Ξενοφώντα, Λουκιανό, Διογένη Λαέρτιο. Ήξερε τέλεια άλγεβρα και γεωμετρία. Έγραψε Ρωμαϊκή Ιστορία, Σύνοψη της Αρχαίας Παγκόσμιας Ιστορίας και την Ιστορία της Ολλανδίας. Το σπουδαιότερο

έργο του είναι το δίδυμο Αρχές της πολιτικής οικονομίας.

(Robert L. Heilbroner, Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, μτφρ. Κλαίρη Παπαμιχαήλ, Νίκος Λιγγρής, Βίκυ Λιγγρή, εκδ. Κριτική, Αθήνα 2000).

Ο Τζον Στιούαρτ Μιλ (John Stuart Mill, 1806-1873) προχώρησε ακόμη περισσότερο την οικονομική θεωρία. Εστίασε στο ότι ο πραγματικός τομέας στον οποίο λειτουργούν οι οικονομικοί νόμοι είναι η παραγωγή και όχι η διανομή των εμπορευμάτων. Όταν έχει παραχθεί ο πλούτος, τότε μπορεί να διατεθεί κατά το δοκούν. Αυτή η παρατήρηση υπερβαίνει τις αντιλήψεις των οπαδών του Ρικάρντο ότι υπάρχουν σιδερένιοι οικονομικοί νόμοι, όπως το να κρατιούνται τα μεροκά-

ματα χαμηλά για να αναπτύσσεται η βιομηχανία και το εξωτερικό εμπόριο. Η ίδια η κοινωνία μπαίνει στο προσκήνιο της οικονομίας. Η κοινωνία μπορεί να συμφωνεί ή να μην συμφωνεί με τα αποτελέσματα που παράγει η λειτουργία της οικονομίας. Έχει, κατά συνέπεια, τη δυνατότητα να τα αλλάζει. Η κοινωνία μπορεί να φορολογήσει τους πλούσιους, να επιδοτήσει τους φτωχούς, να απαλλοτριώσει περιουσιακά στοιχεία, να δώσει τον πλούτο της σε κάποιο βασιλιά ή να τον διανείμει στα φτωχότερα στρώματα.

Ο Μιλ, εντονότερα από όλους τους οικονομολόγους της Κλασικής Σχολής, εισάγει το στοιχείο της πολιτικής επιλογής στη διανομή των προϊόντων. Υπάρχουν νόμοι στην παραγωγή, τόνιζε ο ίδιος. Η τιμή

του προϊόντος δεν μπορεί να κινηθεί κάτω από το κόστος παραγωγής. Ένα χωράφι δεν μπορεί να παράγει απεριόριστη ποσότητα όσο και αν βελτιωθούν οι όροι της καλλιέργειάς του. Το πώς, όμως, θα μοιραστεί η σοδειά που παράγει το χωράφι είναι θέμα πολιτικής επιλογής.

Η θέση του Μιλ, παρότι εμπειριέχει το σωστό στοιχείο ότι εισάγει την πολιτική στη λειτουργία της οικονομίας, δέχτηκε κριτική. Ο τρόπος διανομής δεν είναι ανεξάρτητος από τον τρόπο παραγωγής. Αν, για παράδειγμα, φορολογούνταν τα κέρδη των επιχειρήσεων κατά 100%, τότε είναι αμφίβολο αν κάποιος θα συνέχιζε την επιχειρηματική δραστηριότητα αφού δεν θα είχε καθόλου κέρδος. Ή, όπως συμβαίνει σήμερα, η επιχείρηση θα

προσπαθούσε, όσο της ήταν δυνατόν, να μεταφερθεί σε χώρες με μικρότερη φορολογία.

«Εφόσον έχουν παραχθεί τα πράγματα, η ανθρωπότητα, ατομικά ή συλλογικά, μπορεί να τα κάνει ό,τι θέλει. Μπορεί να τα θέσει στη διάθεση οποιουδήποτε θέλει και με οποιουσδήποτε όρους... Ακόμα κι αυτά που κάποιο άτομο έχει δημιουργήσει με προσωπικό μόχθο, χωρίς τη βοήθεια κανενός, δεν μπορεί να τα κρατήσει χωρίς την άδεια της κοινωνίας. Όχι μόνο μπορεί η κοινωνία να του τα αφαιρέσει, αλλά και μεμονωμένα άτομα μπορούν να το κάνουν αυτό και θα το έκαναν αν η κοινωνία δεν απασχολούσε άλλα άτομα επί πληρωμή για να τον προστατεύουν από τον κίνδυνο να θιγεί η περιουσία [του]. Η κατανομή του

πλούτου, επομένως, εξαρτάται από τους νόμους και τα έθιμα της κοινωνίας. Οι κανόνες που διέπουν αυτή την κατανομή ορίζονται από τις απόψεις και τα αισθήματα της άρχουσας τάξης της κοινωνίας, και είναι πολύ διαφορετικοί σε διαφορετικές εποχές και χώρες, και θα μπορούσαν να είναι ακόμα πιο διαφορετικοί, αν έτσι αποφάσιζε το ανθρώπινο γένος...».

Τζον Στιούαρτ Μιλ

Πέρα, όμως, από τις επικρίσεις για την ορθότητα της θέσης του από την πλευρά των οικονομικών, ο Μιλ πίστευε στη δυνατότητα βελτίωσης της κοινωνίας. Η εργατική τάξη, η οποία ζούσε σε άθλιες συνθήκες, μπορούσε να μορφωθεί και να ζήσει καλύτερα.

Η μέχρι τότε ανάπτυξη του καπιταλισμού και ο μηχανισμός της αγοράς είχαν διαψεύσει τις προβλέψεις και τις προσδοκίες του Άνταμ Σμιθ. Η οικονομική ανάπτυξη δεν είχε συνδυαστεί με την κοινωνική δικαιοσύνη. Ο Μιλ είχε την άποψη ότι η οικονομία είχε ήδη παραγάγει τεράστιο πλούτο. Όμως, η δίκαιη διανομή του πλούτου, ώστε να επωφεληθούν από αυτόν όσο το δυνατόν περισσότεροι άνθρωποι, παρέμενε ακόμη ζητούμενο. Το κράτος μπορούσε να παίξει ρυθμιστικό ρόλο στη δημιουργία της κοινωνικής δικαιοσύνης. Το κράτος μπορούσε να μην επιτρέψει στους γαιοκτήμονες να προσπορίζονται τεράστιες προσόδους αφού οι ίδιοι δεν εργάζονται. Μπορούσε να φορολογήσει δραστικά την ακίνητη περιουσία

που είχαν κληρονομήσει. Μπρούσε να ιδρύσει εργατικούς συνεταιρισμούς, ώστε οι εργάτες να μην είναι έρμαιο στις επιθυμίες των βιομηχάνων.

Ο Μιλ κινούνταν στο πλαίσιο της φιλοσοφίας του ωφελιμισμού. Η ωφελιμότητα* (που αργότερα μετονομάστηκε στην οικονομική σκέψη σε χρησιμότητα) ορίζεται στο έργο του ως απόλαυση. Όμως η απόλαυση δεν ταυτίζεται με την ηδονή. Απόλαυση μπορεί να είναι και το αίσθημα της ικανοποίησης που νοιώθει κάποιος άνθρωπος επειδή βοήθησε τους συνανθρώπους του. Ηθικό, για τον Μιλ, είναι ό,τι προάγει τη γενική ευημερία. Ιδανικό είναι η όσο το δυνατόν μεγαλύτερη ευτυχία για όλο και περισσότερους ανθρώπους. Το ηθικό ταυτίζεται με το ωφέλιμο.

«Είναι προτιμότερο να είναι κανείς ένα δυσαρεστημένο ανθρώπινο όν από ένα ικανοποιημένο γουρούνι. Καλύτερα ένας δυσαρεστημένος Σωκράτης παρά ένας δυσαρεστημένος βλάκας. Και στην περίπτωση που ο βλάκας ή το γουρούνι έχουν διαφορετική άποψη, αυτό συμβαίνει γιατί γνωρίζουν την ιστορία μόνο από τη δική τους πλευρά».

Τζον Στιούαρτ Μιλ

Ο Μιλ έδειχνε ιδιαίτερη ευαισθησία σε θέματα προστασίας του περιβάλλοντος. Τόνιζε ότι η εκμετάλλευση της φύσης πέρα από ένα ορισμένο όριο θα την καταστρέψει. Και αυτό θα αποβεί καταστροφικό τόσο για την οικονομία ειδικά όσο και για την ανθρωπότητα γενικά.

Μιχάλης Οικονόμου, Το σπίτι του ψαρά, Εθνική Πινακοθήκη.

Το δίτομο έργο του Αρχές της πολιτικής οικονομίας κυκλοφόρησε το 1848. Την ίδια χρονιά κυκλοφόρησε ένα άλλο βιβλίο που διαφωνούσε με την πεποίθηση του Μιλ ότι ο καπιταλισμός μπορεί να γίνει πιο δίκαιος και πιο ανθρώπινος μέσω της δικαιότερης διανομής των προϊόντων που παράγονται. Το βιβλίο αυτό ήταν το Κομμουνιστικό Μανιφέστο των Μαρξ και Ένγκελς.

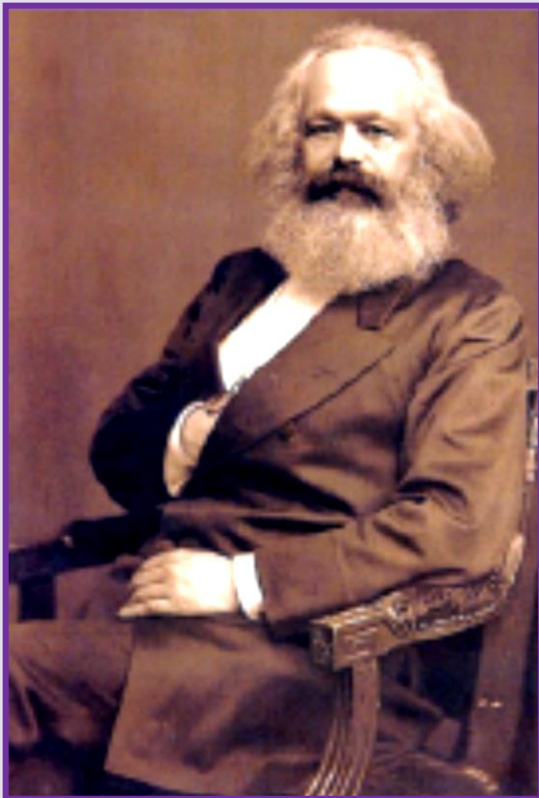
2.8 Η θεωρία της αξίας της εργατικής δύναμης και του εμπορεύματος (Καρλ Μαρξ)

«Αυτό που βρίσκει ο καπιταλιστής στην αγορά δεν είναι η εργασία αλλά ο εργαζόμενος. Αυτό που ο τελευταίος πουλάει είναι η εργατική του δύναμη».

**Καρλ Μαρξ
φιλόσοφος, οικονομολόγος,
πολιτικός στοχαστής**

Ο Καρλ Μαρξ (1818-1883), μαζί με τον συνεργάτη του Φρίντριχ Ένγκελς (Friedrich Engels, 1820-1895), θεωρούνται οι θεμελιωτές του σοσιαλισμού. Στο ερώτημα πώς είναι δυνατό να υπάρξει οικονομική ανάπτυξη μαζί με κοινωνική δικαιοσύνη, οι Μαρξ και Ένγκελς απαντούν ότι αυτό είναι αδύνατο να

υπάρξει στον καπιταλισμό. Ανάπτυξη και δικαιοσύνη-ισότητα μπορεί να υπάρξει μόνο μέσα από την υπέρβαση του καπιταλισμού.

**Καρλ Μαρξ
(1818-1883)**

Ο Μαρξ ίδρυσε την 1η Διεθνή Ένωση Εργατών. Έζησε στο Παρίσι (1843-1845), ώσπου τον απέλασαν οι γαλλικές αρχές.

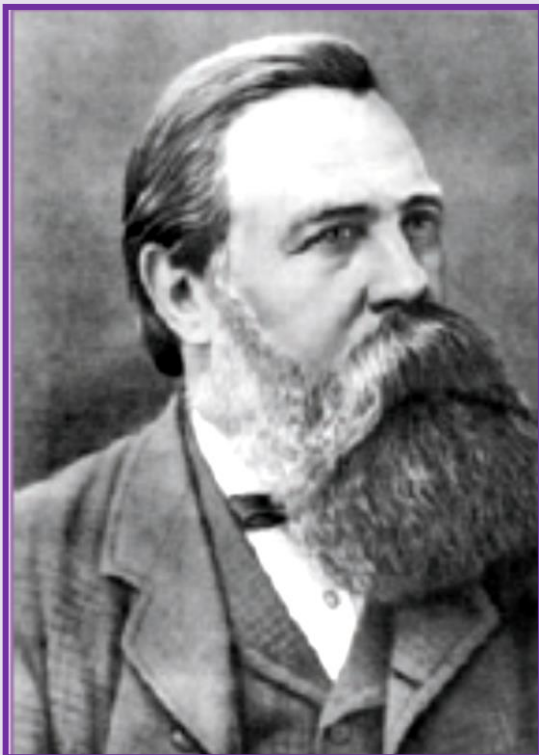
Από το 1849 εγκαταστάθηκε και έζησε τα υπόλοιπα χρόνια του μαζί με την οικογένειά του στο Λονδίνο, χάρη στην οικονομική υποστήριξη του φίλου και στενού συνεργάτη του, του Ένγκελς.

Στην Αγγλία έζησε από κοντά την τρομερή εξαθλίωση των εργατών και τη ραγδαία ανάπτυξη της βιομηχανίας και έγραψε το τρίτομο έργο του Το Κεφάλαιο, που συνιστά σταθμό στην οικονομική, πολιτική και κοινωνική θεωρία.

Το 1848 δημοσίευσε, με τον Φρίντριχ Ένγκελς, το Κομμουνιστικό Μανιφέστο, το οποίο θεωρείται το γενέθλιο κείμενο του σύγχρονου σοσιαλιστικού κινήματος.

Έχοντας μελετήσει σε βάθος όλους τους προηγούμενους και σύγχρονους του οικονομολόγους (Σμιθ, Ρικάρντο, Μιλ κ.ά.), ο Μαρξ διαμόρφωσε τη δική του θεωρία. Οι προσδοκίες του Σμιθ ότι ο καπιταλισμός και η ελεύθερη αγορά θα φέρουν ένα καλύτερο κόσμο είχαν διαψευστεί. Την εποχή που ζούσε ο Μαρξ, η Ευρώπη συνταρασσόταν από εξεγέρσεις των λαών. Ο βασιλιάς της Γαλλίας ανατράπηκε, οι εργάτες του Παρισιού ξεσηκώθηκαν, στο Βερολίνο οδοφράγματα είχαν στηθεί στους δρόμους, στην Ιταλία γίνονταν μαζικές διαδηλώσεις, την Πράγα και τη Βιέννη τις είχε καταλάβει ο λαός. Οι προτάσεις του Μιλ ότι ο κόσμος μπορεί να γίνει δικαιότερος μέσω της διανομής των προϊόντων είχαν, επίσης, διαψευστεί. Το πρόβλημα της ανισότητας,

**κατά τον Μαρξ, δεν ήταν στη δια-
νομή αλλά στην παραγωγή των
προϊόντων. Πού οφείλεται όμως η
ανισότητα; Ποιες είναι οι οικονομι-
κές της αιτίες; Γιατί ο καπιταλισμός
δεν μπόρεσε, παρά τα επιτεύγματα
της Βιομηχανικής Επανάστασης, να
φέρει κοινωνική δικαιοσύνη;**

**Φρίντριχ Ένγκελς
(1820-1895)**

**Φίλος και στενός συνεργάτης του
Καρλ Μαρξ.**

Ο Ρικάρντο είχε υποστηρίξει ότι η αξία ενός εμπορεύματος είναι ο χρόνος που δαπανάται για την παραγωγή του. Ο Μαρξ υιοθετεί αυτό το σημείο της θεωρίας του Ρικάρντο. Κάνει, όμως, μια σημαντική διαφοροποίηση: οι εργάτες δεν πληρώνονται για την εργασία τους αλλά για την εργατική τους δύναμη. Πιο αναλυτικά η θέση του Μαρξ:

- Η παραγωγή, στην καπιταλιστική κοινωνία, στηρίζεται σε δύο κοινωνικές τάξεις: τους κεφαλαιοκράτες και τους εργάτες. Οι κεφαλαιοκράτες (καπιταλιστές) έχουν την ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής (μηχανές, εργοστάσια κτλ.). Οι εργάτες έχουν την εργατική τους δύναμη, την ικανότητα τους να εργάζονται. Εργατική δύναμη είναι το σύνολο των φυσικών και πνευματικών ικανοτήτων του ανθρώπου, τις**

οποίες ενεργοποιεί για να παραγάγει κάτι.

- Ο κεφαλαιοκράτης μισθώνει την εργατική δύναμη του εργάτη για κάποιες ώρες (εργάσιμη ημέρα). Τις ώρες που εργάζεται ο εργάτης παράγει κάποιες μονάδες από το προϊόν. Όμως, δεν πληρώνεται την αξία της εργασίας του. Πληρώνεται για τον χρόνο που μίσθωσε την εργατική του δύναμη στον κεφαλαιοκράτη. Για παράδειγμα, ο εργάτης μιας αυτοκινητοβιομηχανίας που παράγει 10 εξαρτήματα στο οκτάωρό του, δεν πληρώνεται την αξία των εξαρτημάτων. Παίρνει τον μισθό του, που είναι πολύ λιγότερος από την αξία του προϊόντος της εργασίας του.**

- Η απλήρωτη εργασία των εργατών, την οποία ιδιοποιούνται οι κεφαλαιοκράτες, ονομάζεται **υπεραξία**.

Ο Μαρξ διακρίνει την υπεραξία σε **απόλυτη και σχετική**:

α) Απόλυτη υπεραξία. Είναι η υπεραξία που παράγει ο εργάτης μέσω της αύξησης των ωρών εργασίας του (παράταση της εργάσιμης ημέρας) ενώ οι όροι εργασίας μένουν ίδιοι (τεχνολογία μηχανημάτων, μέθοδος εργασίας κτλ.).

β) Σχετική υπεραξία. Είναι η υπεραξία που παράγει ο εργάτης λόγω της αλλαγής των συνθηκών εργασίας, οι οποίες αυξάνουν την παραγωγικότητά του, το πόσες δηλαδή μονάδες προϊόντος παράγει στον ίδιο χρόνο.

Π.χ. ένα νέο μηχάνημα στο εργοστάσιο αυξάνει την παραγωγικότητα του εργάτη που το χειρίζεται, με αποτέλεσμα εκεί που σε 8 ώρες ένας εργάτης έφτιαχνε 2 ζευγάρια παπούτσια, με την εισαγωγή μιας νέας μηχανής φτιάχνει 10 ζευγάρια παπούτσια στον ίδιο χρόνο.

Ο Μαρξ, στο βασικό του έργο Το Κεφάλαιο, ξεκινάει την ανάλυσή του από το εμπόρευμα. Το εμπόρευμα έχει δύο όψεις. Έχει αξία χρήσης, που είναι η ικανοποίηση η οποία προσφέρει στον κάτοχό του (ένα ρούχο που φοριέται από αυτόν που το αγοράζει). Έχει, επίσης, ανταλλακτική αξία, δηλαδή το τι μπορεί να αποκομίσει ο παραγωγός του από την πώλησή του. Ο καταναλωτής σκέφτεται την αξία χρήσης του εμπορεύματος (σε τι με ωφελεί να το αγοράσω). Ο παραγωγός

σκέφτεται την ανταλλακτική αξία του εμπορεύματος (πόσα θα κερδίσει από την πώλησή του).

Ο πλούτος των κοινωνιών αποτελείται από εμπορεύματα. Τα εμπορεύματα παράγονται στην παραγωγή. Η αφαίρεση της υπεραξίας από την εργατική τάξη (απλήρωτη εργασία) είναι η πηγή του πλούτου των κεφαλαιοκρατών αλλά και της οικονομικής και κοινωνικής ανισότητας.

Ο Μαρξ, με βάση την ανάλυσή του, θεωρεί ότι από τη φύση του ο καπιταλισμός δεν μπορεί να εξασφαλίσει ανάπτυξη με κοινωνική δικαιοσύνη.

Εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης του Μανιφέστου του Κομμουνιστικού Κόμματος. Έχει ως προμετωπίδα τη φράση «Προλετάριοι όλων των χωρών ενωθείτε»

«Ολόκληρη η μέχρι τώρα ιστορία είναι η ιστορία των ταξικών αγώνων. Ελεύθερος και δούλος, πατρίκιος και πληβείος, βαρόνος και δουλοπάροι-

κος, μάστορας και κάλφας, με μια λέξη καταπιεστής και καταπιεζόμενος, βρίσκονται σε ακατάπαυστη αντίθεση μεταξύ τους» (Μαρξ και Ένγκελς, Το Μανιφέστο του Κομμουνιστικού Κόμματος).

Εξώφυλλο της πρώτης έκδοσης του Κεφαλαίου του Καρλ Μαρξ

Βασική ορολογία

Αγορά: ο χώρος και τα μέσα, μέσω των οποίων γίνονται οι αγοραπωλησίες. Ανάλογα με το είδος της ανταλλαγής γίνεται λόγος για «αγορά εργασίας», «αγορά χρήματος», «αγορά εμπορευμάτων» κτλ.

Άμεση δημοκρατία: το πολίτευμα στο οποίο όλοι οι πολίτες άρχουν και άρχονται, όλοι συμμετέχουν στην άσκηση της εξουσίας (νομοθετική, εκτελεστική, δικαστική).

Αντιπραγματισμός: η ανταλλαγή πράγματος αντί πράγματος.

Αξία ανταλλακτική: η ποσοτική σχέση ενός εμπορεύματος με άλλα εμπορεύματα κατά την ανταλλαγή του.

Αξία χρήσης: η ιδιότητα ενός εμπορεύματος να ικανοποιεί σωματικές ή ψυχολογικές ανάγκες του καταναλωτή.

Αποικιοκρατία: η κτήση, η εκμετάλλευση και η εξάρτηση κάποιων χωρών από άλλες. Οι αναπτυγμένες χώρες της Ευρώπης είχαν αποικίες στην Αφρική και την Ασία, από τις οποίες έπαιρναν πρώτες ύλες και φθηνά εργατικά χέρια.

Γραφειοκρατία: σύστημα οργάνωσης με καταμερισμό εργασίας και ιεραρχική δομή. Περιλαμβάνει τη διεκπεραίωση υποθέσεων διοικητικού χαρακτήρα σε ένα ιεραρχικό σύστημα οργάνωσης και ελέγχου των διαδικασιών μέσω γραφείων.

Δευτερογενής τομέας: περιλαμβάνει τη μεταποίηση και επεξεργασία των πρώτων υλών και προϊόντων

που παράγονται στον πρωτογενή τομέα (γεωργία, αλιεία, κτηνοτροφία, κυνήγι, εξόρυξη πρώτων υλών) και διακρίνεται σε χειροτεχνία, βιοτεχνία, βιομηχανία.

Δίκαιο θεϊκό: σύστημα κανόνων που εκπορεύεται από ένα ανώτερο πνευματικό ον, το οποίο ξεπερνά τη βούληση των ανθρώπων.

Δίκαιο φυσικό: σύστημα κανόνων που εδράζεται στην ουσία της ανθρώπινης φύσης και μιας αναλλοίωτης στον χρόνο λογικής, η οποία αναγνωρίζει απαράγραπτα φυσικά δικαιώματα.

Δούλοι: άνθρωποι που έχουν χάσει την ελευθερία τους και εργάζονται χωρίς αμοιβή για τον ιδιοκτήτη τους.

Δουλοπάροικοι: αγρότες που ήταν εξαρτημένοι από τη γη την οποία καλλιεργούσαν για λογαριασμό του φεουδάρχη-κατόχου αυτής της γης.

Εθνικό προϊόν: είναι η αξία όλων των αγαθών και υπηρεσιών που παράγονται σε ένα έτος από συντελεστές παραγωγής που ανήκουν σε μόνιμους κάτοικους της χώρας, ανεξάρτητα από τον τόπο παραγωγής του. Το Εθνικό Προϊόν υπολογίζεται και ως εξής: $\text{Εθνικό Προϊόν} = \text{Εγχώριο Προϊόν} + \text{Εισόδημα από Εξωτερικό} - \text{Εισόδημα προς Εξωτερικό}$.

Επιστήμη: προέρχεται από το ρήμα «επίσταμαι» (γνωρίζω σε βάθος, γνωρίζω καλά) και περιλαμβάνει ένα σύστημα απόκτησης γνώσης με βάση μια συστηματική μεθοδολογία η οποία βασίζεται στην έρευ-

να, στην παρατήρηση, στην οργάνωση και στην ταξινόμηση της παραγόμενης με αυτόν τον τρόπο γνώσης.

Εποικοδόμημα: ονομάζεται και υπερδομή και, σύμφωνα με τον μαρξισμό, αφορά την αντανάκλαση της οικονομικής βάσης περιλαμβάνοντας εξω-οικονομικά στοιχεία και θεσμούς όπως το δίκαιο, η ιδεολογία, η κουλτούρα, τα οποία αντιστοιχούν στην οικονομική βάση.

Θεμελιώδες πολιτικό πρόβλημα: το θεμελιώδες πρόβλημα της πολιτικής είναι το ερώτημα: περισσότερη ισότητα (δικαιοσύνη) ή περισσότερη αποτελεσματικότητα;

Ιμπεριαλισμός: αφορά την πολιτική του επεκτατισμού που ένα ισχυρότερο κράτος ή έθνος εφαρμόζει προκειμένου να ελέγξει ή να κυ-

ριαρχήσει έναντι άλλων εθνών ή κρατών με στόχο τη δημιουργία μιας αυτοκρατορίας ή ενός συσχετισμού οικονομικής και πολιτικής δύναμης υπέρ αυτού. Ο όρος χρησιμοποιείται για να περιγράψει τις πολιτικές και στρατηγικές ελέγχου και κυριαρχίας των ισχυρότερων σε οικονομικό, πολιτικό, πολιτιστικό, στρατιωτικό επίπεδο.

Καινοτομία: η επινόηση και εφαρμογή νέων μορφών οργάνωσης της παραγωγής και μεθόδων επιχειρηματικότητας. Η εισαγωγή νέας τεχνολογίας στην παραγωγική διαδικασία, οι νέες μορφές εμπορίου (για παράδειγμα το ηλεκτρονικό εμπόριο) αποτελούν μορφές καινοτομίας. Οι επιχειρήσεις που καινοτομούν αποκτούν συγκριτικό πλεονέκτημα στον ανταγωνισμό τους με τις άλλες επιχειρήσεις.

Καπιταλισμός: είναι το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα που βασίζεται στην ατομική ιδιοκτησία των μέσων παραγωγής, στη συσσώρευση και επένδυση του κεφαλαίου με βασικό κίνητρο τη μεγιστοποίηση του ατομικού κέρδους. Στον καπιταλισμό κυριαρχεί ο νόμος της ελεύθερης αγοράς (διακίνηση εμπορευμάτων, υπηρεσιών, κεφαλαίων, προσώπων) παρόλο που το κράτος μπορεί να παρεμβαίνει σε επιμέρους τομείς της οικονομίας ή να είναι ο συλλογικός ιδιοκτήτης πλουτοπαραγωγικών πηγών.

Καταμερισμός εργασίας: κατανομή εργασίας σε περισσότερα πρόσωπα. Η κατανομή αρμοδιοτήτων για επιμέρους στάδια της παραγωγής σε διαφορετικά πρόσωπα με αποτέλεσμα την περισσότερη και καλύτερη παραγωγή.

Κέρδος: υπάρχουν πολλοί ορισμοί ανάλογα με τις θεωρίες και τις οπτικές των οικονομολόγων. Σύμφωνα με τη λογιστική, το κέρδος προκύπτει από τη διαφορά ανάμεσα στα έσοδα που αποφέρει μια οικονομική δραστηριότητα και του κόστους παραγωγής της.

Κοινοκτημοσύνη: η από κοινού ιδιοκτησία και χρήση των υλικών αγαθών στο πλαίσιο μιας οικογένειας, κοινότητας ή ενός ευρύτερου κοινωνικού συνόλου.

Κοινωνικό σύστημα: σύνολο από κοινωνικούς θεσμούς, δομές, κανόνες και λειτουργίες που αλληλεξαρτώνται συνδιαμορφώνοντας τους όρους και τις συνθήκες κοινωνικής συνύπαρξης των ατόμων.

Κρατικός παρεμβατισμός: η παρέμβαση του κράτους στην οικονομία. Σκοπός του κρατικού παρεμβατισμού είναι ο περιορισμός των ανεπιθύμητων καταστάσεων που προξενεί η λειτουργία του μηχανισμού της αγοράς, και κατ' επέκταση η επίλυση των βασικών οικονομικών προβλημάτων.

Κύριο οικονομικό πρόβλημα: πώς, με περιορισμένους πόρους, θα ικανοποιηθούν οι απεριόριστες ανάγκες; Από αυτό απορρέουν και τα άλλα οικονομικά προβλήματα.

Λατιφούντιο: η μεγάλη γαιοκτησία στη Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία. Η λέξη είναι λατινική (latifundium από τα *latus* = εκτεταμένος + *fundus* = κτήμα).

Μερκαντιλισμός: οικονομική θεωρία η οποία υποστηρίζει πως η ευημερία μιας χώρας εξαρτάται από τις αρχές που διέπουν το σύστημα του εμπορίου (θετικό εμπορικό ισοζύγιο) και ότι μόνο μέσω παρεμβάσεων και ρυθμίσεων οικονομικού εθνικιστικού χαρακτήρα θα επιτευχθεί πλούτος, ο οποίος κατά κανόνα ταυτίζεται με το χρήμα.

Μέσα παραγωγής: στη μαρξιστική σκέψη τα μέσα παραγωγής αναφέρονται σε όλα τα μέσα με τα οποία μια κοινωνία παράγει τα προϊόντα της περιλαμβάνοντας τις πρώτες ύλες από τη γη, τα εργαλεία, τα μηχανήματα, τις υποδομές, τις μεθόδους παραγωγής. Ο τρόπος και οι σχέσεις ιδιοκτησίας των μέσων παραγωγής καθορίζουν τη φύση και τον χαρακτήρα ολόκληρης της κοινωνίας.

Μηχανική αλληλεγγύη: όρος που ανήκει στον Εμίλ Ντυρκέμ και αποδίδει το νόημα της κοινωνικής συνοχής όπως αυτό διαμορφωνόταν στις παραδοσιακές και αδιαφοροποίητες κοινωνίες οι οποίες βασίζονταν στο συλλογικό πνεύμα, στην παράδοση, στις θρησκευτικές τελετές, στην ενότητα και στους δεσμούς της κοινότητας.

Μονοπώλιο: ο όρος περιγράφει μια κατάσταση όπου μια επιχείρηση έχει την αποκλειστική δικαιοδοσία για την άσκηση όλων των δραστηριοτήτων οι οποίες σχετίζονται με συγκεκριμένα αγαθά ή υπηρεσίες.

Νόμος: θεσμοθετημένος γραπτός κανόνας δικαίου που ρυθμίζει υποχρεωτικά τις σχέσεις των πολιτών με την πολιτική εξουσία και το κράτος, καθώς και τις σχέσεις των πο-

Λιτών μεταξύ τους για σημαντικά ζητήματα που αφορούν τη κοινή ζωή.

Συντελεστές παραγωγής: αυτοί που παράγουν πλούτο σε μια οικονομία. Αυτοί είναι το έδαφος (φυσικοί πόροι), το κεφάλαιο (μηχανήματα, κτήρια κτλ.) και η εργατική δύναμη.

Οικονομία: ο όρος αφορά το σύνολο των ενεργειών, των τεχνικών και των πρακτικών που διαπλέκονται στην παραγωγή, τη διανομή και την κατανάλωση των προϊόντων ή την παροχή υπηρεσιών σε ένα κοινωνικό σύνολο.

Οικονομικό σύστημα: το σύνολο των θεσμών και των συνειδητών ενεργειών των μελών μιας κοινωνίας προκειμένου να παράξουν, να διανείμουν, να ανταλλάξουν και να

καταναλώσουν τα προϊόντα που τους είναι απαραίτητα.

Οίκος: ομάδα ανθρώπων που ζουν μαζί. Περιλαμβάνει τα πρόσωπα τα οποία συναποτελούν έναν οικογενειακό πυρήνα. Σε πολλές περιπτώσεις στον οίκο συμπεριλαμβάνουμε και την κοινή περιουσία.

Ολιγοπώλιο: μορφή αγοράς όπου λίγες επιχειρήσεις ελέγχουν την παραγωγή και προσφορά ενός προϊόντος στην αγορά, με αποτέλεσμα να μη μπορούν άλλες επιχειρήσεις να εισχωρήσουν εύκολα στη συγκεκριμένη αγορά.

Οργανική αλληλεγγύη: όρος που ανήκει στον Εμιλ Ντυρκέμ και αποδίδει το νόημα της κοινωνικής συνοχής όπως αυτό διαμορφώνεται στις πολυπρόσωπες και σύνθετες κοινωνίες με αναπτυγμένο καταμε-

ρισμό της εργασίας. Οι σχέσεις των ατόμων διακρίνονται από την ετερογένεια και την έντονη διαφοροποίηση.

Παραγωγή: η διαδικασία μέσω της οποίας οι άνθρωποι μετασχηματίζουν τους παραγωγικούς συντελεστές σε χρήσιμα αγαθά, προϊόντα και υπηρεσίες.

Παραγωγικές δυνάμεις: τα μέσα παραγωγής μιας κοινωνίας και οι δυνατότητες που τα μέσα αυτά παρέχουν στα κοινωνικά υποκείμενα.

Παρατήρηση: ερευνητική μέθοδος και τεχνική μέσω της οποίας καταγράφουμε και μελετάμε συστηματικά μια πραγματικότητα ή ένα φαινόμενο με σκοπό την εξαγωγή λογικών συμπερασμάτων τα οποία είτε να επαληθεύονται είτε να διαψεύδονται.

Πείραμα: ερευνητική μέθοδος μέσω της οποίας επιχειρούμε στην πράξη να δοκιμάσουμε την εφαρμογή μιας θεωρίας ή γενικότερα μιας υπόθεσης εργασίας την οποία έχουμε στο μυαλό μας σε θεωρητικό επίπεδο. Ο σκοπός του πειράματος είναι η επαλήθευση ή και η διάψευση μιας θεωρίας, με σκοπό την εξαγωγή λογικών συμπερασμάτων και συσχετίσεων.

Πλήρης ανταγωνισμός: όταν σε μία αγορά για κάθε προϊόν υπάρχουν πολλοί πωλητές (προσφορά) και αγοραστές (ζήτηση) οι οποίοι λειτουργούν ανεξάρτητα ο ένας από τον άλλον, χωρίς να υπάρχουν εμπόδια και φραγμοί στην προσφορά και τη ζήτηση παρά μόνο η ελεύθερη οικονομική δραστηριότητα των συμμετεχόντων. Στον πλήρη ανταγωνισμό η τιμή του προϊόντος θε-

ωρείται δεδομένη (αφού δεν επηρεάζεται από μία ή περιορισμένο αριθμό επιχειρήσεων) και υπάρχει απόλυτη ελευθερία εισόδου νέων επιχειρήσεων στην αγορά.

Πολιτική απάθεια: η αδιαφορία για την πολιτική. Μερικές φορές δεν είναι αδιαφορία για την πολιτική αλλά συνειδητή επιλογή μη συμμετοχής στα κοινά.

Πολιτική: έννοια η οποία είναι σύμφυτη με το φαινόμενο της εξουσίας περιλαμβάνοντας το σύνολο των πρακτικών, των μεθόδων και των διαδικασιών που ακολουθούνται προκειμένου οι κοινωνίες να οργανώσουν τον τρόπο διοίκησης και χρηστής συνύπαρξης των μελών τους. Όρος με πολλές εκδοχές και εκφάνσεις, επειδή αναφέρεται σε μια μεγάλη γκάμα δραστηριοτή

των και πεδίων κοινωνικής έκφρασης. Για τον λόγο αυτό, έχουμε τους όρους: οικονομική πολιτική, εκπαιδευτική πολιτική, εξωτερική πολιτική, πολιτιστική πολιτική κ.ό.κ.

Πολιτικό σύστημα: είναι η συστηματική οργάνωση θεσμών, πολιτικών και κοινωνικών δυνάμεων που διαμορφώνουν την πολιτική βούληση της πολιτείας.

Πολιτικοποίηση: η διαδικασία εκμάθησης, διαμόρφωσης πολιτικής συνείδησης και συμμετοχής του πολίτη στα κοινά.

Πολιτική οικονομία: κοινωνική επιστήμη που μελετά τα οικονομικά φαινόμενα και ειδικότερα το τι θα παραχθεί, με ποιο τρόπο, πώς και με ποιο τρόπο θα αναπτυχθεί η οικονομία.

Πουριτανική ηθική: όρος που συνδέθηκε με την τυφλή πίστη στο θρησκευτικό καθήκον και την εγκράτεια, με στόχο την αυτοσυγκράτηση των ατόμων από τις καθημερινές απολαύσεις, την προσήλωση στην εργασία και την εγκόσμια ασκητική.

Προλεταριάτο: όρος με κοινωνικό, ιδεολογικό και πολιτικό περιεχόμενο, που χρησιμοποιείται για να προσδιορίσει την τάξη των εργατών οι οποίοι, ως μισθωτοί και εξαρτημένοι από τους αστούς-εργοδότες, πωλούν την εργατική τους δύναμη προκειμένου να αποκομίσουν ως εισόδημα τον μισθό τους που είναι και το μόνο μέσο επιβίωσης και αναπαραγωγής της εργατικής τους δύναμης.

Πρωτογενής τομέας: ο τομέας παραγωγής που περιλαμβάνει τη γεωργία, την αλιεία, την κτηνοτροφία, το κυνήγι, καθώς και την εξόρυξη - χωρίς επεξεργασία- πρώτων υλών από το φυσικό περιβάλλον.

Σοσιαλισμός: το κοινωνικό και οικονομικό σύστημα το οποίο αναγνωρίζει τη συλλογική ιδιοκτησία στα μέσα παραγωγής, τη δημιουργία συλλογικών διαδικασιών παραγωγής, διανομής και κατανομής του κοινωνικού προϊόντος με στόχο όχι την ικανοποίηση του ατομικού συμφέροντος και κέρδους αλλά την εξυπηρέτηση του κοινωνικού συνόλου.

Τριτογενής τομέας: ο τομέας παραγωγής που περιλαμβάνει την παροχή υπηρεσιών, το εμπόριο, τη διαμεσολάβηση και τις ειδικές υπη-

ρεσίες στην υγεία, την παιδεία, τις ασφάλειες, τα ελεύθερα επαγγέλματα, τις τράπεζες κτλ.

Υπεραξία: σύμφωνα με τη μαρξιστική θεώρηση είναι η διαφορά ανάμεσα στην αξία που προκύπτει από την παραγωγικότητα της εργασίας και την αμοιβή της εργατικής δύναμης η οποία συντηρεί την αναπαραγωγή της. Πρόκειται για μέρος της αξίας το οποίο δεν καρπούται ο εργαζόμενος και άμεσος παραγωγός αλλά ο ιδιοκτήτης των μέσων παραγωγής (κεφαλαιοκράτης).

Φεουδαρχία: κοινωνικό, πολιτικό και οικονομικό σύστημα το οποίο ευδοκίμησε στη Δυτική Ευρώπη τον Μεσαίωνα και βασίστηκε στα φέουδα, την αγγαρεία, την εξάρτηση των δουλοπαροίκων από τη γη, το καθεστώς της μεγάλης ιδιοκτη-

σίας στη γη, τη συντεχνιακή βιοτεχνική παραγωγή.

Φυσιοκράτες: ομάδα φιλοσόφων, στοχαστών και οικονομολόγων του 18ου αιώνα που υποστήριζε την αρχή του φυσικού δικαίου στην οικονομία. Πίστευαν πως ο πλούτος προερχόταν κατά κανόνα από τη γεωργία και πως θα έπρεπε, σε αντίθεση με τους μερκαντιλιστές, να εφαρμοστεί ο φυσικός νόμος στην οικονομική ζωή.

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

**Αντόρνο, Τ. - Χορκχάιμερ, Μ. (1986)
Η διαλεκτική του διαφωτισμού, μτφρ.
Ζήσης Ζαρίκας. Αθήνα: Ύψιλον.**

**Αριστοτέλης (χ.χ.) Πολιτικά (μτφρ.
Π. Λεκατσάς). Αθήνα: Ζαχαρόπου-
λος.**

**Aronowitz, S. - DiFazio, W. (1995)
The Jobless Future: Sci-Tech and the
Dogma of Work. University of Min-
nesota Press.**

**Berend, I.T. (2009) Οικονομική Ιστο-
ρία του Ευρωπαϊκού 20ού αιώνα. Α-
θήνα: Gutenberg.**

**Dahrendorf, R. (1957) Class and
Class Conflict in Industrial Society.
Stanford University Press.**

Durkheim, E. (1964) The Division of Labour in Society. Free Press.

Gathorne-Hardy, J. (1977) The Public School Phenomenon. Penguin Books.

Giddens, A. (2002) Κοινωνιολογία, μτφρ. Δ. Τσαούσης. Αθήνα: Gutenberg.

Giddens, A. (2009) Sociology. 6th edition. Cambridge: Polity Press.

Heilbroner, R. (2000) Οι φιλόσοφοι του οικονομικού κόσμου, μτφρ. Κλαίρη Παπαμιχαήλ, Νίκος Λιγγρής, Βίκυ Λιγγρή. Αθήνα: Κριτική.

Heywood, A. (2006) Πολιτικές Ιδεολογίες, μτφρ, Χαρίδημος Κουτρής. Θεσ/νίκη: Επίκεντρο.

Mills, C.R. (1985) Η κοινωνιολογική φαντασία, μτφρ. Ν. Μακρυνικόλα - Σ. Τσακνιάς. Αθήνα: Παπαζήσης.

Parsons, T. (1951) Toward a general theory of action. Mass.: Harvard University Press.

Ritzer, G. (2010) Sociological Theory. 8th edition. Mc Graw Hill.

Rubin, I. I. (1994) Ιστορία οικονομικών θεωριών, μτφρ. Χρήστος Βαλλιάνος. Αθήνα: Κριτική.

Βαν Γκογκ (1990) Γράμματα στον αδελφό του Θεόδωρο, μτφρ. Σπύρος Σκιαδαρέσης. Αθήνα: Γκοβόστης.

Βασιλείου, Θ. - Σταματάκης, Ν. (1992) Λεξικό Επιστημών του Ανθρώπου. Αθήνα: Gutenberg.

Καστοριάδης, Κ. (1986) Η αρχαία ελληνική δημοκρατία και η σημασία της για μας σήμερα. Αθήνα: Ύψιλον.

Καστοριάδης, Κ. (2010) Η φανταστική θέσμιση της κοινωνίας. Αθήνα: Κέδρος.

Κρεμμυδάς, Β. (2001) Νεότερη ιστορία. Ελληνική & Ευρωπαϊκή. Αθήνα: Gutenberg.

Μακιαβέλι, Ν. (2006) Ο Ηγεμόνας, μτφρ. Νίκος Καζαντζάκης. Αθήνα: εκδόσεις Καζαντζάκη.

Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φ. (2003) Η γερμανική ιδεολογία (τόμοι Α-Β), μτφρ. Γιάννης Κρητικός. Αθήνα: Gutenberg.

Μαρξ, Κ. - Ένγκελς, Φ. (χ.χ.) Διαλεκτικά Έργα. Αθήνα.

**Μεταξάς, Α-Ι. Δ. (1979) Πολιτική Επι-
στήμη. Σύγχρονοι κλάδοι και περιεχό-
μενο. Αθήνα: Σάκκουλας.**

**Μουζέλης, Ν. (1978) Νεοελληνική
Κοινωνία. Όψεις υπανάπτυξης. Αθή-
να: Εξάντας.**

**Μπαγκαβός, Χ. - Παπαδοπούλου,
Δ. (επιμ.) (2006) Μετανάστευση και
ένταξη των μεταναστών στην ελλήνι-
κή κοινωνία. Αθήνα: Gutenberg.**

**Μπαμπύ, Ζ. (2010) Οι θεμελιώδεις
νόμοι της καπιταλιστικής οικονομίας,
μτφρ. Μ. Χρήστου - Β. Βεργωτής -
Μπ. Γεωργούλας. Αθήνα: Στοχα-
στής.**

**Ντυρκέμ, Ε. (1978) Οι κανόνες της
κοινωνιολογικής μεθόδου. Αθήνα:
Gutenberg.**

Πουланτζάς, Ν. (2001) Το κράτος, η εξουσία, ο σοσιαλισμός. Αθήνα: Θεμέλιο.

Τσαούσης, Δ. (1983) Η κοινωνία του ανθρώπου. Αθήνα: Gutenberg.

Τσαούσης, Δ. (1984) Χρηστικό Λεξικό Κοινωνιολογίας. Αθήνα: Gutenberg.

Τσουκαλάς, Κ. (1992) Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα: 1830-1922. Αθήνα: Θεμέλιο.

Φίλιας, Β. (1978) Κοινωνικά Συστήματα (τόμοι Α-Β). Αθήνα: Νέα Σύνορα.

Φραγκουδάκη, Α. (1985) Κοινωνιολογία της Εκπαίδευσης. Αθήνα: Παπαζήσης.

Χάμπερμαν, Λ. (1978) Τα υλικά αγαθά του ανθρώπου, μτφρ. Τζένη Μαστοράκη. Αθήνα: Μπουκουμάνης.

ΠΙΝΑΚΑΣ ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΩΝ

2^{ου} ΤΟΜΟΥ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2: ΒΑΣΙΚΕΣ	9
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΙΣ ΣΤΗΝ ΟΙΚΟ-	
ΝΟΜΙΑ	
2.1 Το αντικείμενο της	15
πολιτικής οικονομίας	
2.2 Το οικονομικό πρόβλημα	26
2.2.1 Η κατανομή των πόρων	29
2.2.2 Η οικονομική ανάπτυξη	31
2.2.3 Η οικονομική σταθερό-	32
τητα	
2.2.4 Η διανομή του εισοδήμα-	32
τος	
2.2.5 Η επίλυση των βασικών	34
οικονομικών προβλημάτων	
2.3 Η γένεση	38
της οικονομικής σκέψης	
(Ξενοφών, Αριστοτέλης)	

2.4 Οι αρχές της φυσιοκρατικής σχολής οικονομικής σκέψης	50
2.5 Οι νόμοι της οικονομίας της αγοράς και η διαμόρφωση της τιμής του εμπορεύματος (Άνταμ Σμιθ)	61
2.6 Η θεωρία της αξίας της εργασίας και η διαμόρφωση της τιμής ισορροπίας (Ντέιβιντ Ρικάρντο)	72
2.7 Η ελεύθερη οικονομία και η κρατική ρύθμιση (Τζον Στιούαρτ Μιλ)	83
2.8 Η θεωρία της αξίας της εργατικής δύναμης και του εμπορεύματος (Καρλ Μαρξ)	94
Βασική ορολογία	106
Βιβλιογραφία	127

Βάσει του ν. 3966/2011 τα διδακτικά βιβλία του Δημοτικού, του Γυμνασίου, του Λυκείου, των ΕΠΑ.Λ. και των ΕΠΑ.Σ. τυπώνονται από το ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ και διανέμονται δωρεάν στα Δημόσια Σχολεία. Τα βιβλία μπορεί να διατίθενται προς πώληση, όταν φέρουν στη δεξιά κάτω γωνία του εμπροσθόφυλλου ένδειξη «ΔΙΑΤΙΘΕΤΑΙ ΜΕ ΤΙΜΗ ΠΩΛΗΣΗΣ». Κάθε αντίτυπο που διατίθεται προς πώληση και δεν φέρει την παραπάνω ένδειξη θεωρείται κλεψίτυπο και ο παραβάτης διώκεται σύμφωνα με τις διατάξεις του άρθρου 7 του νόμου 1129 της 15/21 Μαρτίου 1946 (ΦΕΚ 1946, 108, Α').

Απαγορεύεται η αναπαραγωγή οποιουδήποτε τμήματος αυτού του βιβλίου, που καλύπτεται από δικαιώματα (copyright), ή η χρήση του σε οποιαδήποτε μορφή, χωρίς τη γραπτή άδεια του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων / ΙΤΥΕ - ΔΙΟΦΑΝΤΟΣ.

